

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sezen KESER

YENİ KENTİN YENİ YOKSULLARI: SOKAK TOPLAYICILARI

Danışman

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2010

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM:KENTLEŞME.....	3
1. Kent ve Kentleşme Kavramlarına Giriş.....	3
1.1.Türkiye’de Kentleşme ve İç göç Süreci.....	6
1.1.1. 1923-50 Dönemi.....	6
1.1.2. 1950-60 Dönemi.....	7
1.1.3. 1960-80 Dönemi.....	9
1.1.4. 80’den Bugüne.....	11
1.2. Bir Ayrım: ’80 Öncesi ve ’80 Sonrası: Devlette ve Toplumda Değişen İlişkiler, Roller..	13
1.2.1. ’80 Öncesi.....	13
1.2.2. ’80 Sonrası.....	17
1.3.Göç, Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması.....	19
1.3.1. Güneydoğu ve Doğu Anadolu’dan Zorunlu Göç.....	21
1.3.2. Gecekondu.....	24
1.3.3. Yeni Zenginler-Lüks Siteler.....	26
1.4.Marjinal sektör.....	39
1.5. Enformel İlişkiler.....	32
2.BÖLÜM: YOKSULLUK.....	35
2.1. Tüketim ve Yoksulluk	36
2.2.Yoksulluk Kültürü Tezlerini Temel Alan Yaklaşımlar.....	37
2.2.1 Yeni Muhafazakar Yaklaşım.....	39
2.2.2. Neoliberal Yaklaşım ve Yoksulluk Kültürü Tezleri.....	40
2.2.3. Yoksulluk Kültürü Tezlerinin Eleştirel Bir Değerlendirilmesi.....	40
2.3. Yeni Kentsel Yoksulluk ve Sınıfaltı.....	42

3. BÖLÜM: ANTALYA'DA YENİ KENTSEL YOKSULLUK VE SOKAK	
TOPLAYICILARI.....	47
3.1.Çöp Toplayıcıları.....	47
3.2. Geri Dönüşüm Süreci.....	48
3.3. Antalya.....	49
3.3.1.Yöntem.....	50
3.3.2.Antalya'da Sokak Toplayıcılarının Çalışma ve Yaşam Koşulları.....	51
SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA.....	63
ÖZGEÇMİŞ.....	67

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1- Sayım Yıllarına Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Değişimi (1927-2009).....	7
Tablo 2-Türkiye’de Gecekondu ve Gecekondu Nüfus.....	9
Tablo 3- Sokak Toplayıcılarının Profilleri.....	53
Tablo 4- Sokak Toplayıcılarının Konut Durumu.....	56

ÖNSÖZ

“Yeni Kentin Yeni Yoksulları: Sokak Toplayıcıları” başlıklı tezim 1 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Tezimde kentleşme, göç ve yeni kentsel yoksulluk bağlamında teorik bir çalışmanın, derlemenin yanı sıra bir de alan çalışması bulunmaktadır. Bu bir yıllık süre boyunca tezimin teorik kısmının şekillenmesinde bana çok büyük yardımları olan hocam Prof. Dr. Sevinç Özen Güçlü’ye çok teşekkür ederim. Ayrıca bütün bu bir yıl boyunca hep yanımda olan bana her şekilde destek veren, yardımcı olan ve tezimin alan çalışmasını yapmam için beni cesaretlendiren, ‘Gül’e, Hüseyin’e, Şener’e, Seval’e, Gürsel’e, Handan’a, Sema’ya, Burcu’ya, Duygu’ya, Zafer’e, Öykü’ye, Hasret’e, Gülhan’a ve adını sayamadığım daha pek çok arkadaşına çok teşekkür ederim... Hepsinin verdiği tek tek ama çok büyük destekle bu tezi tamamlayabildim. Ve tabii ki bana bu hayatta insana dair pek çok güzel şey öğreten annem, babam sayesinde...

ÖZET

Gelişmiş Batı ülkeleri kentleşme sürecini 150 yıllık bir zaman diliminde tamamlarken, azgelişmiş ülkeler kentleşme sürecini II. Dünya Savaşı sonrasındaki birkaç on yıla sığdırmıştır. Azgelişmiş bir ülke olarak Türkiye’de de kırsal alanlardan kentlere göç 1950’lerden sonra başlamış ve günümüze kadar hızlı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye’nin birkaç on yılda yaşanan kentleşme sürecinin ilk dönemlerini çok büyük sorunlar yaşamadan atlattırmasının temel nedeni kentlerde var olan enformel ilişkilerdir. Bu ilişkiler sayesinde kente göç eden kişi kısa bir süre içinde kentte oturacak bir ev ve çalışacak bir iş bulabiliyordu. Bu da göç eden kişinin kente daha kolay adapte olmasını sağlıyordu. 1980’lerden sonra ise kentlerde tanıdık ve akrabalarla oluşan enformel ilişkiler girilen yeni dönemle beraber –tüm Dünya’da ve Türkiye’de 1970’lerde girilen ekonomik krizin ardından liberal ekonomik politikaların uygulanmaya başlaması ve sosyal devletin tasfiyesi- çok büyük değişimlere uğramıştır. Artık bugünün kentlerinde akraba-hemşehri-tanıdık ilişkileri, kente göç eden kitleler için çoğunlukla sadece hayatta kalabilmenin imkanını yaratmaktadır.

Ekonomik ve sosyal politikaların değişmesiyle kentlerde değişime uğramıştır. Kentlerdeki bu değişimin etkilediği en dezavantajlı kesim ise, kentte tutunmak için marjinal yeni iş kolları arayan ve kentteki tüm korunaklı ilişkilerden uzak olan yeni kent yoksullarıdır. “Sokak toplayıcılığı” da, yeni kent yoksullarının kentte hayatta kalabilmek için buldukları yeni geçim stratejilerinden biridir.

THE NEW URBAN'S NEW POOR: STREET WASTE PICKERS

ABSTRACT

Less developed countries have fulfilled their process of urbanization within a couple of decades after World War II while developed West countries fulfill this process within 150 years. Migration from rural to urban areas in Turkey, as a less developed country, has begun after 1950s and lasted rapidly until current days. The key reason of that Turkey has got through the first period of the urbanization process experienced in final ten years without having any crucial problems is the formal relationships existing in urban areas. The people who migrated to urban could find both a home to settle down and a work to labor in a short time through these relations. And this has been ensuring that the one migrating to urban could adapt to city. However, the informal relations consisting of acquaintances and relatives in urban areas had changed dramatically along with the new term after 1980s – enforcement of liberal economical politics and purification of social states after economical crisis in both whole world and Turkey in 1970s - . Relationships with acquaintances and relatives in today's urban areas, now, provide the possibility of surviving for those migrating to urban.

Urban areas have changed along with the altering economical and social politics. The most disadvantaged group influenced by the changes in urban areas is the new poor groups of urban who are looking for a work in order to survive and are far from all of the secure works in urban areas. “Street waste pickers”, in this context, is one of the new strategies that new poor groups of urban have found in order to survive.

GİRİŞ

Türkiye’de 1950’lerden itibaren kırsal alanlardan kentlere çok yoğun bir şekilde göçler yaşanmıştır. Bu göçün en önemli nedenleri; tarımın makineleşmesi, toprakların belirli ellerde toplanması, köylerde yaşayan nüfusun yoksul olması, tarımsal üretimdeki verimliliğin düşüklüğü, ekilen toprakların çok parçalı olması, köylerdeki altyapı ve sosyal hizmetlerin yetersizliğidir.

1950’lilerde başlayan ve 1980’lere kadar devam eden kentleşme sürecinin en önemli özelliği, kentlerde akraba, tanıdık, hemşehri aracılığıyla kurulan korunaklı ilişkiler sistemidir. Bu ilişkiler sayesinde Türkiye kentleşmenin ilk dönemlerini çok yüksek toplumsal gerilimlere bağlı sosyal problemler yaşamadan atlarmayı başarmıştır.’80’lerden sonra girilen krizle birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de daha liberal ekonomik politikaların uygulanmaya başlanması ve sosyal devletin çöküntüye uğramasıyla daha önce kente geldiklerinde enformel ilişkiler sayesinde daha kolay bir şekilde bir konut ve iş bulabilen ve zamanla sosyal konumları daha da iyileşen kent yoksullarının durumu da daha kötüleşmiş ve yaşadıkları yoksullukları daha uzun süreli ve kalıcı hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde kent yoksullarıyla beraber pek çok farklı toplumsal kesimin konumu ve sahip olduğu güç ilişkileri de değişime uğramıştır. Örneğin kentsel yoksulluğun daha derinleşip kalıcı hale gelip yeni kent yoksullarının ortaya çıkmasıyla beraber zenginliğin elde edilmesinde de yaşanan değişimlerle yeni zenginler ortaya çıkmıştır. 80’lerden sonraki dönemde pek çok farklı toplumsal kesimde hakim olan bireysel refah ve mutluluk fikrinin güçlenmesinin yeni zenginlerde yansımaları ise, yeni zenginlerin kentteki diğer kesimlerle aralarına mesafeler koyarak “özel güvenlik sistemleriyle donanımlı”, “kentten her türlü çirkin görüntüsünden uzak”, “farklı” ve “seçkin” bir yaşam yaşayabilecekleri özel sitelere taşınmaları olmuştur.

Yeni zenginlerin yeni kapattıkları mekanlarda “zenginliğin görünmezleşmesi”yle beraber kentin yeni yoksullularının da yaşadıkları yoksulluk tüm görünürlüğüne rağmen “görünmezleşmiş”tir. Yoksullukları daha uzun süreli ve kalıcı hale gelen yeni kent yoksullarının bir kısmını sokak çocukları, evsizler gibi yoksulluğun en derinini yaşayanları oluştururken yeni kent yoksullarının bir diğer kesimini de kentte tutunabilmek için marjinal yeni iş kolları bulanlar oluşturmuştur. Yeni kent yoksullarının yaptığı bu marjinal yeni iş kollarından biri de “sokak toplayıcılığı” ya da diğer kullanışlarından biriyle “çöp toplayıcılığı”dır. Sokaktaki çöp konteynirlerinden kağıt, plastik, demir ve bakır gibi geri dönüşüm maddelerini toplayan sokak toplayıcıları daha sonra bu katı atık maddelerini satarak

geçimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Burada özellikle üzerinde durulması gereken, “çöp” kavramının “kentleşme” ve “tüketim” kavramlarıyla yakından ilişkili olmasıdır. Çağdaş toplum, nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşayan bireylerden daha çok tüketmesini ve tüketerek var olmasını bekler. Ve çağdaş toplumda tüketilen bazı ürünlerin, doğanın çöplük olmaması ve bazı maddelerin doğada zaman içinde kaybolması mümkün olmadığından geri dönüşümü de zorunludur. Türkiye gibi pek çok az gelişmiş ülkede de bu geri dönüşüm işinin büyük kısmını kentte var olmak, tutunmak için sokak toplayıcıları yerine getirmektedir.

1.BÖLÜM: KENTLEŞME

1. Kent ve Kentleşme Kavramlarına Giriş

Kent ve kentleşme ile ilgili çalışmaların başlangıcından itibaren uygarlık ve kent terimlerinin bir arada kullanılması, rastlantı olmadığı gibi yeni bir ilişki de değildir. 1772’de Samuel Johnson, İngiliz dilinin ilk sözlüğünü oluştururken, Boswell’in bu sözlüğe uygarlık (civilization) kelimesini de dahil etmeye zorladığı, ancak Johnson’un bunun yerine daha eski “civility” kelimesini dahil ettiği bilinmektedir. Etimolojik açıdan Latince kent sakini anlamına gelen “civitas” kelimesinden türetilen “civility” aktif uygar olma sürecini ifade etmektedir. Her iki kelime arasındaki ilişki, sadece Batı kültürüne özgü değildir. Arap kültüründe yine uygarlık anlamına gelen “medeniyet” kavramının kökeni de Medine kentine dayanmaktadır.¹

Sosyologlar, genellikle kent denilen sosyal grubu köy topluluğunun karşıtı olarak görmüşler bu anlamda tanımlamışlardır. Bu yaklaşımın temelinde Ferdinand Toennies’in kavramsallaştırdığı “cemaat” (gemeinschaft) ve “cemiyet” (gesellschaft) ideal tipleri gelir. Toennies’e göre cemaatler; ırk, etnik menş ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsi, sıcak, samimi veya içli dışlı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük, homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, etnik menş, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklardır. Bu kavramlaştırmada cemaat köyü, cemiyet ise kenti karşılamaktadır. Maunier, bir kent tanımının ancak bütün kent tiplerinde bulunan niteliklere dayandığı ve mümkün olduğu kadar değişmeyen unsurları içine aldığı takdirde sosyolojik bir tanım olabileceğini söyler. Ona göre kentin iç yapısına göre yapılacak bir tanım bu esaslara uygun olabilecektir. Maunier’e göre kent; nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur.²

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır. Kentleşmeyi tanımlarken, nüfus hareketini yaratan ekonomik ve toplumsal değişmelere de yer vermek gerekir. Kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da hesaba katan geniş anlamda bir tanımı şudur: Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan

¹ Özlem Çevik, Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s.1

² Hüseyin Bal, Kent Sosyolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s.19-20

oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci. Kentleşmenin önemli boyutlarından biri olan, siyasal davranış değişikliklerini de, bu tanımın, kentlere özgü davranış değişiklikleri içinde bulmak olanağı vardır.³

Geçen yüzyılda dünya nüfusu hızla büyürken, kentlerde yaşayan insanların sayısı da hızlı bir şekilde artmıştır. Kentleşme-kentlerde yaşayan nüfusun artışı, kentsel kültürün ve yaşam stillerinin etkisinin yayılması sonucu uluslararası bir fenomendir. M.Ö. 5 bin yıl kadar önce 7 bin ile 20 bin arasında insanın yaşadığı şehirler Nil'in verimli ovaları, Mezopotamya ve İndus nehrinin vadileri üzerindeydi. Fakat 19. yüzyıldaki Endüstri Devrimi boyunca şehirler hızla büyümüş ve sosyal yaşam üzerinde önemli etkisi olmuştur. Endüstri Devrimi'ne neden olan pek çok teknolojik değişiklikler kırsal ve kentsel nüfusu etkilemiştir. Tarımın makineleşmesi ve verimliliği, çiftçilerin artık bir ürün elde etmesini sağlamıştır. Tarımsal işlerin azalması çiftliklerden çalışanları uzaklaştırırken, fabrika işlerindeki büyük artış onları şehirlere çekmiştir. Ulaşım ve iletişimdeki teknolojik yenilikler şehirlerin büyüklüğü ve yoğunluğu üzerindeki sıkıntıları azaltmıştır. Sanayileşen ilk ülke İngiltere aynı zamanda hızlı bir şekilde kentleşen ülke de olmuştur. Manchester -dünyanın ilk "fabrika kasabası"- endüstri şehrinin ortaya çıkışının ilk örneği olmuştur. 1790'da Manchester 25 bin nüfuslu bir pazar kasabasıydı. 40 yıl sonra, 72 tane iplik ve kumaş fabrikasının yapımından sonra nüfusu dört katına çıkmıştı. Geçen 19. yüzyılda diğer Kuzey Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada hızla sanayileşirken İngiltere örneği tekrarlanıyordu.⁴

Toplumun tümünü kapsayan bir süreç olarak kentleşme temelde 19. yüzyıl olgusudur. Sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinin anlamaya çalıştığı kent, esas olarak modernitenin bir ürünüdür. Sanayi devrimi ile başlayan köklü dönüşümler, kentlerin toplum içindeki konumlarında ve kentlerin kendi iç yapılarında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Sanayide büyük ölçekli üretime geçiş ulaşım ve haberleşme kanallarının hızlı gelişimi, giderek genişleyen dünya pazarı ve kırsal kesimde geniş küçük üretici kesimin mülksüzleşmesi, bu yeni oluşan ilişkiler yumağının en temel özellikleri arasında yer alır. İşte sanayi devrimi ile birlikte kırsal alanlardan kentsel alanlara kitlesel göçü başlatan da esas olarak, kentlerde sanayi yoğunlaşması ve kırsal mülkiyet ilişkilerinin çözülmesidir. Kentleşme de tüm bu dönüşümlerle eşzamanlı gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreçte bir yandan tarımsal mülkiyet ilişkileri hızla dağılırken, kentler de yeni oluşan sanayinin yoğunlaştığı üretim ve karar merkezleri olarak öne çıkmışlardır. Erken dönem kapitalizminin kentleri, hızla gelişen sanayi

³ Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.5

⁴ Richard J. Gelles-Ann,Levine, Sociology An İntroduction, Fifth Edition, New York, 1995, s.568

üretiminin gerçekleştirildiği ve denetlendiği, dağıtımın yapıldığı , önemli haberleşme ve ulaşım ağlarının kesiştiği merkezlerdir.⁵

Kentleşme, basit anlamda nüfusun kırsal kesimlerden kentlere akmasının ötesinde anlamlar taşır. Sanayileşme, tarımda modernleşme, kırsal mülkiyet ilişkilerinin çözülmesi, haberleşme, ulaşım teknolojisinin hızlı gelişimi ve bir kent kültürünün ortaya çıkması bu sürecin görünür yanlarını oluşturur. Bu süreçte milyonlarca insan ata topraklarından koparılıp hiç bilmedikleri, yepyeni bir mekana, yepyeni ilişkilere, kentlere sürüklenir. Kent, kapitalizmi tanımlayan ilişkilerin yaşandığı asli mekandır. Bunun içindir ki kapitalist modernitenin bütün katı ilişkileri eriten yüzü kendini en somut biçimiyle kentlerde gösterir. Bundan dolayı da kent ve kent yaşantısı, modernleşme geleneğinde her zaman övülmüştür. Buna göre kent, uygarlığın beşiği, insan aklının en yetkin ürünüdür. İnsanın doğa üzerindeki zaferinin bir simgesi, çevresini ve toplumsal biçimleyebilme, örgütleyebilme gücünün ifadesidir. Kente bu iyimser bakış, uzun bir süre kentleşmeye ilişkin araştırmalara hakim olmuş ve kentleşme, modernleşme sürecinin kaçınılmaz bir gereği olarak görülmüştür. Batı toplumları kentleşme sürecini esas olarak 18. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında geçen yaklaşık 150 yıllık bir dönemde yaşamışlardır. Dolayısıyla toplumun kentleşme süreci ile birlikte yaşanan değişimlere uyum sağlaması kolay olmuş, kurumsal düzenlemeler ve kültürel dönüşüm bu hızla uyumlu bir biçimde gerçekleşebilmiştir. Ancak kapitalist modernleşme sürecini genellikle dışsal dinamiklerin etkisiyle yaşayan azgelişmiş ülkelerde ise durum tümüyle farklı olmuştur. Gelişmiş ülkelerin yaklaşık 150 yıllık bir sürede yaşadıkları dönüşümler, azgelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrasında birkaç on yılda yaşanmıştır. Toplumun bu hızlı değişim sürecine ayak uydurması kolay olamamış, zaten kıt olan kaynaklar hızlı kentleşme sürecinin yarattığı sorunlara ayrılamamıştır. Sonuçta da en temel göstergelerini gecekondulaşma, kırdan göç eden kitlelerin kentlerde yeterli iş bulamamaları gibi sorunlarda bulabileceğimiz bir dizi “çarpıklık” azgelişmiş kentleşmenin temel özellikleri arasında yer almıştır.⁶

⁵ Oğuz Işık, “Kentlerde Kentleşmeye ve 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Kentlerine Dair”, Toplum ve Hekim, Cilt 14, Mayıs-Haziran, Ankara, 1999, s.164

⁶ Oğuz Işık, “Kentlerde Kentleşmeye ve 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Kentlerine Dair”, Toplum ve Hekim, Cilt 14, Mayıs-Haziran, Ankara, 1999, s.164,165

1.1.Türkiye’de Kentleşme ve İç göç Süreci

1.1.1. 1923-50 Dönemi

Türkiye’de kent meselesi, modern kentleşme, 19. yy. ortalarında başlayan bir süreç olarak karşımıza çıkar. Geleneksel Osmanlı kentlerinde varolan etnik ve dinsel temelli yerleşim, bu tarihten sonra kapitalist ülkelere eklemleme çabalarının başlamasıyla, ekonomik temelde şekillenme sürecine girmiştir. Yine o dönemde, kent torakları üzerinde varlıklılarla yoksulların bulunduğu farklı mahalleler oluşmaya başlamıştır. 1923’te Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber ise, kentlerde yeni sınıfların ortaya çıktığı görülür. Bu dönemin toprak mülkiyetinin yapısı ilerleyen dönemlerde kentlerin yapısında belirleyici olacaktır. Devletin elinde büyük bir arazi stoku bulunmaktadır. Bu dönemde devlet bu arazileri planlı kentler kurmak yerine satarak gelir elde etmeyi tercih etmiştir. Devletin toprak politikası, ilgili dönemde sermaye birikiminin ana kaynağının toprak geliri olması ile şekillenmiştir. Bu dönemde devletin konut politikası ise sadece devlet bürokratlarının konut politikaları ile sınırlı kalmıştır. Devletin bu dönemde dar gelirli ev sahibi yapma amaçlı yeniden dağıtım politikası da memura ucuz konut sağlamak için kurulan Emlak Kredi Bankası ve Sosyal Sigortalar Fonu’ndan kredi kullanımıyla sınırlı kalmıştır. Ama bu araziler ve kredilerin daha çok orta ve üst sınıf konut projeleri için kullanılmış olması çeşitli eleştirilere uğramıştır (Buğra, 2000).⁷

Bunun yanında, ülkede gerek kapalı ekonomiye bağlı üretim ilişkilerinin varlığı, gerekse bu dönem içerisinde ulaşım ve iletişim olanaklarının sınırlılığı nedeniyle, kırsal ve kentsel alanlarda henüz yapısal dönüşümlerin başlamamış olması, kentleşmeyi büyük ölçüde etkilemiştir.⁸

Bu döneme rakamlarla baktığımızda ise; 1927’de 3.306.000 kişi olan kentsel nüfus, 23 yılda ancak yarım katı (%59) bir büyüme göstererek, 5.244.337’ye ulaşmıştır. Aynı dönemde kır nüfusunun da hemen hemen aynı düzeyde (%52) artarak 10.342.000’den 15.703.000’e yükseldiği görülür. Dolayısıyla bu yıllarda kentsel alandaki nüfus artışının, bu alanın kırlardan çektiği göçe değil, büyük ölçüde kendi gelişme (artış) dinamiğine bağlı olduğu söylenebilir.

⁷ Serpil Bozkulak, “ ‘Gecekondu’ dan ‘Varoş’a Gülsuyu Mahallesi’”, İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Yayına Hazırlayan :Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s.239-240

⁸ Sevinç Özen Güçlü, Kentleşme ve Göç sürecinde Antalya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.27,28

Yine bu dönemde nüfusun %16,4 'ü kentlerde yaşamakta iken, 1950'de bu oran sadece %18.1'e yükselmiştir.⁹

Tablo 1- Sayım Yıllarına Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Değişimi (1927-2009)

Sayım	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Şehir Nüfus. Toplam İçindeki Oranı	Köy Nüfusu	Köy Nüfus.Toplam İçindeki Oranı
1927	13.648.270	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
1935	16.158.018	3.802.642	23.53	12.355.376	76.47
1940	17.820.950	4.346.249	24.39	13.474.701	75.61
1945	18.790.174	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
1950	20.947.188	5.244.337	25.04	15.702.851	74.96
1955	24.064.763	6.927.343	28.79	17.137.420	71.21
1960	27.754.820	8.859.731	31.92	18.895.089	68.08
1965	31.391.421	10.805.817	34.42	20.585604	65.58
1970	35.605.176	13.691.101	38.45	21.914.075	61.55
1975	40.347.719	16.869.068	41.81	23.478.651	58.19
1980	44.736.957	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09
1985	50.664.458	26.865.757	53.03	23.798.701	46.97
1990	56.473.035	33.326.351	59.01	23.146.684	40.99
1997	62.865.574	40.882.357	65.03	21.983.217	34.42
2000	67.803.927	44.000.274	64.90	23.797.653	35.10
2009	72.561.312	54.807.219	75,5	17.754.093	24.5

10

1.1.2. 1950-60 Dönemi

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte hızlanan köyden kente göçün, bu yıllarla birlikte ülkenin kırsal alanlarındaki ekonomik ve toplumsal değişme ile başladığı ve hızlandığı ilgili yazında yoğun olarak ele alınmıştır. Genelde dünya sistemi ile eklemlenmesi hızlanan Türkiye'deki toplumsal oluşum içinde tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belirli ellerde

⁹ Sevinç Özen Güçlü, a.g.e., s.27,28

¹⁰ www.tuik.gov.tr

toplanması, ulaşım koşullarındaki gelişmeler gibi etkenlerle kırsal alanlarda yaşayan nüfus kentsel alanlara doğru hızla hareketlenmiştir. Bu hareketlenme 50’li ve 60’lı yılların içgöçünü ortaya çıkarmıştır.¹¹

Bu dönemde, yani II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye’de çok hızlı bir kentleşme görüldü. Bu dönem öncesinde sadece Ankara’da yaşanan yılda %6 düzeyindeki nüfus artış hızı, Türkiye’nin tüm kentlerinde birden yaşanmaya başlandı. Türkiye önceki dönemlerde, kentsel gelişmenin gerçekleştirilmesinin meşruiyetine ilişkin koşulları modernite projesine uygun olarak belirlemişti. Ama yaşanmaya başlanan büyük dönüşümün çapı karşısında yönetimlerin ve bireylerin önemli kesiminin, gerçekleştirmeleri beklenen bu koşulları yerine getirecek kapasiteden uzak oldukları görüldü. Ve bu dönüşüm var olan sınırlamalar içinde, spontan olarak bulunan çözümlerle gerçekleştirilmeye başlandı. Bunun sonucu olarak, kentin etrafında gecekondu kuşakları oluştu, kent içi ulaşım gereksinimlerini karşılamakta toplu ulaşım sistemleriyle hizmet arz edilmeyerek, gereksinimler dolmuşlarla karşılanmaya çalışıldı. Kentler altyapı yetersizlikleri içinde büyümenin sorunlarını yaşadılar. Kentlerin moderniteye uygun olarak gelişen kesimleri ile kendiliğinden gelişen kesimleri birbirinden ayrıldı ve kentler ikili yapıya sahip olma sorunlarıyla karşı karşıya kaldılar.¹²

1950 ve onu izleyen yıllarda endüstrileşme dış yardımların desteğinde belli bir ölçüde hızlanmış ve girişilen kalkınma çabaları ancak belirli kollarında (inşaat gibi yapım endüstrisinin bazı kollarında) hızlı bir gelişim göstermiştir. Sencer’in de saptadığı gibi, endüstride çalışan nüfusta sayısal ve oransal bir artış olmuşsa da, kentler, hiçbir zaman çekici bir güç olmadığı gibi, kırın ittiği nüfusu özümleyebilecek bir kapasiteye ulaşamamıştır.¹³ 1950’li yıllar, kentin yeni kalkınmaya başladığı, yeni kurulan sektörlerin hızla toparlanmaya çalıştıkları yıllara karşılık geliyor. Kente gelen göçmen emekçi gruplarının örgütsüz ve çok sayıda olmaları “kentleşmeyi ucuzlatarak” büyük sermayenin kontrolündeki sermaye payını arttırıyor ve emeğin yeniden üretimini dolayısıyla ücreti ucuzlatıyor ve büyük sermayenin denetlediği artı değeri çoğaltıyor. Göçmenler az eğitilmiş az deneyimli olduklarından hareketli bir yapıya sahipler ve her işi yapmaya pazarlıksız hazır durumdadılar. İşte böyle bir iktisadi ortamda göçmenlerin barınakları, izinsiz olarak hazine arazilerine yapıldığından, bu da bireysel çıkarlara doğrudan ters düşmediğinden ve formel bir konut ve arsa piyasası olmadığından

¹¹ Ahmet İçduygu, Turgay Ünalın “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Editörler: Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydingün, İstanbul, 1998, s.43

¹² İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 12

¹³ İnan Özer, “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme”, Düünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Editör: Mehmet Zencirkıran, Nova Basın Yayın, Ankara, 2006, s.456

yasal olmasa da, toplumsal olarak “meşru” bir çözüm olarak görülüyor.¹⁴ 1950’lerle kentlere doğru başlayan iç göçte göç eden kesimin barınma ihtiyacı için kamu arazileri potansiyel yerleşim yerleri olarak görülmüştür. Artık kentleşme süreci devletin belirlediği bir olgu olmaktan çıkarak kırdan göçenlerin belirlediği bir olgu haline gelmiştir. Kurtuluş, bu duruma kendiliğinden meydana gelen, müdahale edilemeyen “kendiliğinden kentleşme” süreci demektedir. Göç ile birlikte konut yeri seçimi, konut yapımı, daha sonraki kentsel hizmetlerin oluşumu, vb. şeylerin tamamı bu “kendiliğinden” süreçte gerçekleşmiştir (Kurtuluş, 2004). Bu yıllarda ortaya çıkan arazi talebinin niteliği ve bunu karşıyla biçiminde devletin oynadığı rol kentlerin biçimlenmesinde ve belirleyici olmuştur. Türkiye’de gecekondu mahallelerinin öyküsü de bu süreçte başlamış ve yeni boyutlar kazanarak günümüze kadar gelmiştir. 1960’a değin gecekondu, yoksul ailelerin barınma gereksinimlerini kendi olanaklarıyla karşılama çabalarını ifade eden bir dönemdir.¹⁵

Tablo 2-Türkiye’de Gecekondu ve Gecekondu Nüfus

Yıllar	Gecekondu	Gecekondu Nüfus	Kentsel Nüfustaki Payı(%)
1955	50.000	250.000	4.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6
1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000	35.0
2002	2.200.000	11.000.000	27.0

1.1.3. 1960-80 Dönemi

Bu dönemde devlet kendini, yurttaşlarının yalnız klasik hürriyetlerini sağlamakla değil, zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamakla da görevli görmeye başlamıştı. Bu anlayış içinde Anayasa’da yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut gereksinimlerini karşılamak için önlemler alacağı da belirtilmişti.¹⁶

¹⁴ Özdemir, Maya Arıkanlı, “Kentsel Dönüşüm Sürecinde Eski Bir Gecekondu Mahallesi: Karanfilköy Kentlere Vurulan ‘Neşter’ler”, İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Yayına Hazırlayan: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s.208

¹⁵ Serpil Bozkulak, a.g.m., s.240

¹⁶ İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.15

1961 Anayasası, refah devletinin ülke kaynaklarının akılcı kullanımı yoluyla gerçekleştirilmesi için planlı kalkınma ilkesini getirmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın bir anayasal kurum olarak kurulmasını sağlamıştı. Bunun sonucu, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de planlı bir karma ekonomi politikası uygulanmaya çalışıldı. Hızlı kentleşme bu dönemde de sürdü. Bu kentleşmenin bir ölçüde de olsa yavaşlamasında iki önemli etken vardı: Birincisi popülist politikalarla kırsal kesimde küçük üreticiliğin sürdürülmeye çalışılması; ikincisi ise dışa göçtür.¹⁷

1960 sonrasında ithal ikameci sanayi modeli damgasını vuruyor. Göçmen nüfus kentle bütünleşebilme amacıyla tüketim talebini genişletiyor, kendisi üretim yaparak arz boşluklarını dolduruyor ve arzın talebe ulaşmasını sağlayarak iktisadi dengeleri korumaya yardımcı oluyor. Aynı dönem içinde ucuz emek sunumuna da devam ediyor.¹⁸

Bu dönemde çıkartılan en önemli yasa Gecekondu Yasası'dır. İlk kez gecekondu kavramına bu yasa içinde yer verilmiştir. 1966 yılında çıkartılan 775 sayılı Gecekondu Yasası'nın, bir af yasası olmasının ötesindeki özellikleri vardır. Gecekondu alanlarının varlığını kabul ettiği için, bu alanlarda imar kanuna uygun olmayan yeni bir meşruiyet çerçevesinin olabirliğini kabul etmiştir. Gecekondu alanlarında tasfiye, ıslah ve önleme bölgelerinin oluşturulmasına olanak tanımış ve bu yeni meşruiyet çerçevesi içindeki gelişmeleri kolaylaştırmaları bakımından İmar ve İskan Bakanlığı'na ve belediyelere, kaynak ve arsa sağlayacak pozitif nitelikli düzenlemelere gitmiştir. İster gecekondu aflarında olsun, ister 1966 yılında çıkarılan gecekondu yasasında olsun, temel kaygı gecekondu sahiplerine kentsel yaşamda bir güvence sağlamaktır. Bu güvenceye kavuşan gecekondu mahallelerinde konut kalitesinin gelişmesinin yanı sıra, siyasal himayecilik mekanizmaları yardımıyla da altyapı kalitesi belli ölçüde gelişmiştir. Bu gelişmeler gecekondu yapımının ticarileşmesini getirmiş; gecekondu toplumun bu kesimi için yalnız bir barınak olmaktan çıkarak, kentin oluşan rantından nemalanmayı sağlayacak bir yatırım aracı haline gelmiştir.¹⁹

1960'lar ile 1980'ler arası kentsel alanların kendi yapılarının ve bu yapılardaki dönüşümlerin içgöç sorunsal alanlarına damgasını vurduğu dönemdir. Sanayi toplumu olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydedemeyen Türkiye'de kentsel alanlar hızla akan kırsal nüfusu aynı hızla emme gücüne sahip olamamışlardır. Bir yandan kırsal alanlardan akan işgücünü istihdam edecek sanayi aynı hızla gelişmemiş, diğer yandan kentsel alanlar gelen nüfusu

¹⁷ İlhan Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.15

¹⁸ Özdemir, Maya Arıkanlı, a.g.m., s.208

¹⁹ İlhan Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.19

barındıracak konut oluşumunu sağlayamamıştır. Sonuç olarak, “gecekondu”larda yaşayan ve ikincil ekonomik sektörlerde geçimini sağlayamaya çalışan bir göçmen kitlesi kent nüfusunun ağırlıklı bir parçası haline gelmiştir: “kentleşme” ve “kentlileşme” farklılığı bu çerçevede tartışılmaya başlanmıştır. Bu göçmen kitlesi, oluşan göç ağı ile birlikte göç dalgalarının sürekliliğini sağlamıştır. Bu arada kır-kent gelir farklılıklarının artışı, kentlerin ekonomik ve toplumsal çekiciliğinin yükselmesi, ulaşım ve iletişimin gelişimi göçü sürdüren en önemli etkenler olmuşlardır. Bu dönemde içgöçün önemli bir kısmının İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere yöneldiği görülür. Öte yandan, 1960 ve 1970’lerde kır kent göçü başat göç türü iken, 1970’lerin sonunu izleyerek kent-kent göçü en belli başlı göç türü olmaya başlamıştır.²⁰

Bu dönemde başlangıçta; köylülüğün çözülmesiyle kentlerde biriken kitlelerin zaman içinde kentli değerleri benimseyecekleri , kentlileşecekleri varsayıyordu. Geçen süre içinde kentlerde biriken bu kitlelerin ikinci nesillerinin bile böyle bir dönüşümü gerçekleştiremedikleri ortaya çıktı. Yeni kentliler kentin fırsatlarından yararlanmalarına, siyasal mekanizmayı etkileyebilmelerine karşın, kentin diğer kesimleriyle bütünleşemiyor, dönüşümü tam gerçekleştiremiyor, arada kalıyorlardı. Bu arada kalışın kültürel alandaki ilginç bir yansıması 1970’li yıllardan sonra yayılan “arabesk” müzikle ortaya çıktı. Yeni kentliler piyasa mekanizması kanalıyla kendi tercihlerini güçlü olarak ifade etme olanağı buluyordu.²¹

1.1.3. 80’den Bugüne

Kentin tanımında hangi ölçüt ele alınırsa alınsın, son 50 yılda, Türkiye’nin kentleşme sürecinin önemli bir bölümünü aştığı söylenebilir. Bunun sonucu olarak toplam göç hareketleri içinde kırsal alandan kentsel alana yönelen göçlerin önemi azalmış, buna karşılık 1980 sonrasında kentler arası göçlerin önemi artmıştır. Son on yıllık dönemde bu göç hareketlerine , Doğu Anadolu’dan yaşam güvenliğinin bulunmayışı dolayısıyla olan göçler ile güvenlik dolayısıyla köy boşaltılmasının çıkardığı zorunlu nüfus yer değiştirmeleri de eklenmiştir.²²

Göçün sanayileşme ve hızlı kentleşme süreçleriyle bağlantılı olarak ortaya çıktığı (1950’lerin ikinci yarısından 1970’lerin sonlarına kadar olan) dönemde kente gelerek bir iş ve

²⁰ Ahmet İçduygu, Turgay Ünal, a.g.m., s.44

²¹ İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.16

²² İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.20

konut edinme mücadelesine genellikle enformel sektörde bir iş bulmakla başlayan ve bunu düzenli ve güvenceli işlere girmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmaya çalışan göçmenler, kentteki bu zayıf konumlarının (yoksulluk) geçici olduğuna inanmaktaydılar. Nitekim bu dönemde geçerli olan ithal ikameci gelişme stratejileri tüm sınırlılıklarına rağmen, göçmen nüfusun dikkate değer bir bölümüne istihdam olanağı sağlamıştı. Bu koşulların etkisiyle, çoğunluğu geçim sıkıntısı nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmiş olan ve kentte bir iş bulacağı umudunu taşıyan göçmenler kente varışlarında hemen bir iş bulamasalar bile iyimser bir ruh haline sahipti. Ne var ki, ekonomik bir krizin yaşandığı 1970’li yıllardan sonra bu tablo büyük ölçüde değişmiştir. Kentin kenar mahallelerinde (varoşlar) daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmak için fırsat kollayan göçmenler, işsizliğin hızla arttığı, çalışanların ücretlerinin düşürüldüğü, örgütlülüklerinin zayıflatıldığı, sosyal adalet kavramının yerine bireyciliğin, rekabetin aldığı ve orta sınıfların büyük bir bölümünün yoksullaştığı neo-liberal yeniden yapılanma koşullarında bu umut ve beklentilerine veda etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü bu koşullardaki kentsel ortama gelen göçmenlerin, kent ekonomisinin herhangi bir sektöründeki istihdamı artık yalnızca gecikmeye uğramamakta, işsizlik ve kentin olanaklarından dışlanma durumu süreklilik kazanmaya başlamaktadır.²³

1980’li yıllarda sanayileşme süreci hem gelişmiş hem de az gelişmekte olan ülkelerde hızla ilerlemiştir. Devlet, bu dönemde kentsel taşınmazlara yatırım yaparak, inşaat sektörüne ve yerel yönetime kaynak aktarımında bulunuyor ve büyük sermaye de kentin yapılanmasından pay alma çabasının içine giriyor. 1980’lerde, İstanbul’daki yeni mekansal gelişmeler “küreselleşme”nin etkisini –kent’in dönüşümünü biçimlendiren ulusaşırı sermaye, mal, insan, bilgi ve simge akışlarının yoğunlaşmasını yansıtıyor. Bu yılların enflasyonist ortamında gayrimenkul; siyasi yolsuzluğun, kapitalist gelişmenin ve uluslararası finansın iç içe geçtiği İstanbul’da en yüksek kar getiren sektör konumuna geliyor. Büyük holdingler bu süreçle birlikte yüksek karlılıktaki taahhüt sektörüne girmeye başlıyor. 1980 dönemdeki “inşaatçılar” önceki dönemdeki küçük ölçekli rekabetçi müteahhit piyasasına kıyasla bütünüyle farklı bir ölçüğe sahip bulunuyor.²⁴

Yirminci yüzyılın ortalarında başlayan ve 1960’lı yıllarda artarak günümüze kadar devam eden ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmelere paralel olarak, demografik yapıda ve nüfusun mekansal dağılımında kayda değer değişimler olmuştur. 1945 yılından sonra ilk kez nüfus artış hızı yüzde 2’nin altına inmiş, 1960’lardan itibaren ise nüfus artış hızı yavaşlamış,

²³ Sevilay Kaygalak, “Yeni Kentsel Yoksulluk , Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması:Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, Praksis Dergisi, sayı:2, 2001, s.132,133

²⁴ Özdemir, Maya Arıkanlı, a.g.m., s.214

1990-2000 döneminde Türkiye nüfusu yılda ortalama %1,83 artış göstererek 67,8 milyona yükselmiştir. Adrese Dayalı Nüfus Sistemi ile tespit edilmiş olan Türkiye toplam nüfusu 2008 tarihi itibarıyla ise 71.517.100 olarak tespit edilmiştir. Türkiye toplam nüfus artış hızındaki azalışa paralel olarak da kentleşme hızı zaman içinde azalmış, 1975-1980 döneminde %5,22 olan kentleşme hızı 2000 yılında %2,89'a gerileyerek, toplam nüfusun %57'sini oluşturan 38,7 milyon kişi kentlerde yaşamaya başlamıştır. 31.12.2007 tarihi itibarıyla toplam nüfusun %67,4'ünü oluşturan 47,6 milyon kişinin kentlerde yaşadığı Adrese Dayalı Nüfus Sistemi ile tespit edilmiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir illeri nüfusu en fazla olan iller sıralamasında 1970-2000 döneminde ilk üç sırayı hiçbir zaman diğer illere bırakmamış, nüfus büyüklüğü bakımından bu üç ili Konya, Adana, Bursa ve Antalya illeri takip etmiş, 1990-2007 döneminde İçel, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri bu gruba dahil olmuştur. Nüfus artış hızı azalan illerin sayısında artışlar gözlenmiş, 1995-2000 döneminde 81 ilden Antalya, Şanlıurfa ve İstanbul nüfus artış hızı en yüksek olan iller arasında ilk üç sırada yer alırken, 15 ilin nüfus artış hızı azalan bir eğilim göstermiştir. Nüfus artış hızı azalan 15 ilin başında Ardahan ve Tunceli illeri yer almıştır.²⁵

1.2. Bir Ayrım: '80 Öncesi ve '80 Sonrası: Devlette ve Toplumda Değişen İlişkiler, Roller

1.2.1. '80 Öncesi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren aydınlanma geleneği içinde köktenci bir “çağdaşlaşma” ya da “modernite” projesi uygulamaya çalışmıştır. Böyle bir projenin genel çizgileriyle dört ana boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi bilgiye, ahlaka ve sanata, akılcı-evrenselci bir aydınlanma geleneği çerçevesinde yaklaşılmasıdır. İkinci boyut ekonomiktir. Bu boyut içinde kapitalist gelişme, sanayileşme ve özel mülkiyetin kurumsallaşması özel bir yer tutmaktadır. Üçüncü boyut ulus-devlet ve temsili demokrasinin kurumsallaşmasıdır. Dördüncü boyut ise onun karşısında eşit, toplum içindeki haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olan özgür yurttaşların oluşturulmasıdır. Böyle bir modernite

²⁵ Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası 2009, Nisan 2009, Ankara, s.16

projesi, gerçekte bir kentsel gelişme projesidir ve bu projenin başarısı, büyük ölçüde, başarılı bir kentsel gelişmenin geliştirilmiş olmasına bağlıdır.²⁶

19.yüzyılın başından II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemin, kentleşme ve kentleşme süreçleri açısından çok yavaş dönemler olduğunu söyleyen Tekeli; II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin kentleşme olgusunun toplumsal sonuçlarıyla karşılaştığını; bu yıllarda kentleşmeye “engellenebilir bir yer değiştirme” olarak görme eğiliminin yaygın olduğunu belirtir. Ancak kentleşme olgusunun kesintisiz olarak sürüşü, bu ilk dönem kavramsallaştırmasını yetersiz kılmış ve kentleşmeyi açıklayan kavramlaştırmalar, kentleşmenin nedenlerini anlamaya dönük “mekanik anolojiler”den yararlanan bir açıklamaya dönmüştür. “Köy itiyor, kent çekiyor” tartışmaları kente gelip toplumun her alanında ağırlıklarını hissettiren gecekonducuların kabullenmesiyle sonuçlandı. “Köy itsin mi, kent çeksin mi? Gelsinler mi gelmesinler mi?” tartışmaları yerini “bu gelenler ne olacak” sorularına bıraktı ve bu aşamada soruna kente gelenlerin “kültürel dönüşümü” açısından bakıldı. Kente gelen köylülerin, zamanla kentsel değerleri özümseyeceği ve kentleşeceği öngörüldü; ancak zaman geçtikçe bu öngörünün gerçekleşmediği ve kentte görülen ikili yapının ortadan kalkmadığı görüldü. Böylece yeni bir aşamaya gelindi Türkiye’de görülen ikili yapı, bir çevre ülkesi olarak yaşanan kalkınma sürecinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak algılanmaya başlandı. İkili kentli yapının sürekliliği kabul edilince, daha önceki aşamada kültürel değişimi ifade eden “kentleşme” kavramı da anlamını yitirdi. Özelde Türkiye'nin daha genelde Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunun yaşadığı bu kentleşme deneyine ve ikili yapısına getirilen bu açıklama, ikili yapının bir çevre ülkesi olarak; piyasa mekanizması içinde kalkınma deneyi geçiren bir ülkede ortaya çıkışının nedenlerini ortaya koymaktaydı. Ancak bu tür analizlerin kentleşme politikaları geliştirmekte yetersiz kalışı, Türkiye’yi kentleşme olgusunu kavramakta yeni bir aşamaya daha getirmiştir. Bu son aşamada, kent ve kentleşme azgelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içinde oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu iki temel süreç kapital oluşumunda ya da kapitalin yeniden üretilmesinde ve emeğin yeniden üretilmesinde kentin işlevini yeniden kavramak şeklinde ortaya çıkmıştır. Kent bir kapital kümesi olarak değerlendirildiğinde, kentin kendisi bir değer yaratmakta, artı ürüne el koyma biçimlerini belirlemekte ve artığın gruplar arasında bölüşülmesinde, rol oynamaktadır. Emek açısından da kent, emeğin yeniden üretildiği ve değerinin belirlendiği alanlardır.²⁷

²⁶ İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.1

²⁷ İnan Özer, a.g.m., s.458

Türkiye'nin yaşadığı yarım yüzyılı aşkın kentleşme deneyiminin belki de en temel özelliği bitip tükenmek bilmeyen bir değişim, yıkıp yeniden kurma sürecini içinde barındırmasıdır. Yalnızca nüfus verilerine bakmak bile Türkiye'nin yaşadığı dönüşümler hakkında fikir edinmeye yetecektir. Bu dönemde Türkiye sadece yapısal dönüşümlerini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda bu sürecin gündeme getirdiği büyük çaplı uyum sorunlarının da üstesinden gelebilmiştir. Vurgulanması gerekir ki, Türkiye'nin kentleşme sorunlarının en azından görünürde kolaylıkla üstesinden gelebilmesini sağlayan esas öge, farklı toplum kesimlerinin kendiliğinden geliştirdiği mekanizmalardır. Enformel mekanizmaların gücü ve dinamizmi sayesinde ki, Türkiye, kentleşme denen devasa dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği sorunların üstesinden gelebilmiştir.²⁸

Türkiye en başından bu yana kentleşmesini ağ türü ilişkiler içerisinde yaşamıştır. Bu ilişki ağları sayesinde kente gelen göçmenler, yabancıları oldukları kentte kendilerine korunaklı sayılabilecek ortamlar yaratabilmişlerdir. Bu ilişki ağları göçmenleri, kentin anonimleştirici etkileri karşısında kaybolmaktan kurtarmış, kentte var kalabilmenin temel koşulu olan iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yarattığı gibi, göçmenlere yükselebilecek ve refahlarını arttırabilme umudu sağlamıştır. Bu, anonimleşmiş ve kişisellikten uzak ilişkilerin belirleyici bir rol oynadığı batılı kent tanımından farklı bir kent yapısına işaret etmektedir. Son dönemlerde cemaat tarzı ilişkileri, kentin kalıcı bir ögesi olarak görme çabalarına karşın batılı anlamda kent, hala cemaat ilişkileri ile taban tabana zıt ilişkilerin mekanı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu kent tanımında esas olan, her tür cemaat ilişkisinden arınmış atomistik bireydir. Bu tanımın ardında yatan ontolojinin Türkiye koşullarında geçerli olmadığını; tam tersine, bireyi içinde var olduğu ilişki ağları ile birlikte ele alan bir ontolojiden yola çıkılmadığı taktirde Türkiye kentlerini kavramının olanaksız olduğunu öne sürmek abartı olmayacaktır. Türkiye kentlerinde hemen her grup, ama özellikle kent yoksulları, kapsamı ve işleyiş mekanizmaları bir yerden diğerine önemli ölçüde farklılıklar gösteren ilişki ağları içinde var kalmanın yollarını aramıştır. Kente gelen göçmenler de kent deneyimlerini korunaklı sayılabilecek ilişki ağları içinde yaşamışlardır. Bu elbette ki bu ilişki ağlarının kent yoksullarının tümünü aynı derecede koruduğu ya da tüm yoksulların bu ağlardan eşit derecede yararlandığı anlamına gelmemektedir. Burada vurgulanmak istenen, göçmenlere refah vaat eden ve çoğu durumda da bu refahı sağlayan korunaklı ilişkiler sisteminin, büyük çaplı değişiklikler geçirmiş de olsa Türkiye kentleşmesinin ilk aşamalarından bu yana varlığını sürdürdüğüdür.²⁹

²⁸Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2002, s. 95,96

²⁹Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s. 96,97

1980 öncesi Türkiye toplumunu en net tanımlayan öge, devletin güçlü konumudur. Bir ölçüde ithal ikameci sanayileşmenin kendine has özellikleri, bir ölçüde de Osmanlı'dan bu yana süren güçlü devlet geleneği ile açıklanabilecek bu olgunun çok farklı alanlarda önemli sonuçları vardır. Öncelikle devlet, toplumsal ilişkilerin temel aktörüdür ve siyasetin hem öznesi hem de nesnesi konumundadır. Devlet, tüm siyasal projelerin hedefi haline gelmekle kalmamış, devleti içermeyen bir politik eylem tasavvuru neredeyse imkansız bir hale gelmiştir. Ve en önemlisi, hemen her kesimin, her politik hareketin devlet adına ve devlet için düşündüğü, kendini devlet yerine koyduğu bir ülkeye dönüşmüştür Türkiye. Devletin en belirgin rol oynadığı alanlardan biri, toplumdaki sınıflar arasındaki ilişkilerde oynadığı hakem rolüdür. Toplumdaki yeniden dağıtım mekanizmalarını denetimi altında tutan devlet, toplumun birleştirici gücü rolünü oynamıştır. Öte yandan devlet, bu rolü sayesinde toplumun hangi kesimlerinin refah düzeylerini ne hızla geliştirebileceklerini belirleyebilecek konumdadır. Aynı şekilde, ekonominin teşvik mekanizmaları sayesinde devlet, hangi kentlerin ve hangi yörelerin ne hızda gelişeceklerini de belirleme gücüne sahiptir. Başka bir açıdan bakıldığında, 1980 öncesinde sahnelenen oyun, kuralları büyük ölçüde belirli bir oyundur. Bu oyunda zenginliğin ve fakirliğin kuralları bellidir; toplumun formel ve enformel kesimlerinin neleri başarabileceği bellidir. Diğer bir deyişle, toplumsal konumlar bellidir; sorun yalnızca oraları kimlerin dolduracağıdır. Senaryosunu neredeyse tümüyle devletin yazdığı bu oyunda, sahnedeki aktörlerin yapabilecekleri büyük ölçüde önceden belirlenmiştir. Ve hemen hepsi devlet adına düşünmeye alışkın aktörlerin, bağımsız projeleri de yoktur.³⁰

Başka bir açıdan bakıldığında Türkiye kentleşmesinin ilk döneminin oldukça korunaklı sayılabilecek ilişki sistemleri içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu ilişkiler sayesinde kentsel rantın dağılımından kaynaklanabilecek gerilimler en alt düzeyde tutulabilmiştir. Öte yandan, hem orta sınıflar hem de kent yoksulları başka koşullarla kolay kolay elde edemeyecekleri kazanımlar elde edebilmişlerdir. Her iki grup da, ancak özellikle kent yoksulları, kente geldiklerinde kendilerini Batılı literatürde tanımlanan kentin acımasızlığından anonimleştirici etkilerinden belirli ölçülerde koruyan ilişki ağları içinde bulmuşlardır. Bu uzlaşmalar 1970'lerin ortalarından itibaren girilen ekonomik krizle başlayarak sarsılmaya başladı.³¹

³⁰ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, “1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:89, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 32, 33

³¹ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, “1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:89, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 34

1.2.2.'80 Sonrası

1980 sonrasının ayrı bir dönem olarak ele alınmasının çok sayıda nedeni vardır. Bunlardan birincisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan demografik geçiş ve kentleşme gibi süreçlerin belli bir dolgunluk düzeyine ulaşması; ikincisi, dünyanın yaşadığı büyük bunalım karşısında girdiği yeniden yapılanma sürecinin yönünün artık açıklık kazanmaya başlaması; üçüncüsü ise, 1980 yılının, hem 24 Ocak Kararları, hem de 12 Eylül müdahalesi dolayısıyla Türkiye'nin yaşamında önemli bir dönüm noktası olmasıdır.³²

Kriz sonrası oluşan yeni dönemin vurgulanması gereken temel özelliği, devlet ve toplum ilişkilerinde kökten bir dizi değişikliği beraberinde getirmiş olmasıdır.³³ Öncelikle devlet, ekonomi alanında daha pasif bir role çekilmiştir. Bir ölçüde ithal ikamesinin, ama esas olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen devletçi politikaların bir sonucu olan kamu iktisadi teşekküllerinin etkinliği devam etse de devlet, ekonomi alanından eskisi ile kıyaslanamayacak bir ölçüde çekilmiştir bu dönemde. Ama asıl önemlisi, 1980 sonrası dönemde devlet, toplumsal ilişkilerdeki hakem rolünden çekilmiştir. Yeni dönemin devleti, toplumdaki sınıflar arasındaki ilişkilere hakemlik eden, toplum içindeki uzlaşmanın devamı için çoğu kez alt sınıflar lehine müdahalelerde bulunan bir devlet değildir. Bunun bir diğer sonucu da, toplum içindeki gelirin devlet eliyle yeniden dağıtımını gerçekleştiren mekanizmaların sona ermesidir. Bunun yanı sıra, refah devletine özgü uygulamaların önemli bir bölümü de devletin küçülmesi söylemi eşliğinde sona erdirilmiştir. Geleneksel olarak devlete ait kimi hizmetlerin özelleştirme yoluyla ya da başka yollarla devlet tasarrufundan çıkması, 1980 sonrası dönemin en belirgin özellikleri arasındadır. Tüm bu belirtilenlerin toplumun sınıfsal dengeleri açısından anlamı çok açıktır: ithal ikamesinin temel özelliği olan geniş tabanlı sınıflar arası ittifak artık yürürlükte değildir. Bunun yerine, çalışan kitlelerin dışlanmasına ve daha da önemlisi sınıflar arasında gerilime dayalı, daha dar tabanlı bir denge söz konusudur. Yeni dönemin ittifakları, daha kısa süreli ve belirli konularla sınırlı oynak ve değişken ittifaklardır. Zaten gerçek ücretteki düşüşlerle durumu bozulan kitleler, refah devleti uygulamalarının sona ermesi ile dolaylı ücretlerinin bir bölümünden de yoksun kalmışlardır. Sonuç, Türkiye toplumunun daha önce görmediği boyutlarda bir gelir kutuplaşmasıdır. Artık Türkiye, zengin ile yoksullar arasındaki farkların makul seviyelerde olduğu bir ülke olmaktan hızla çıkmakta ve gelir uçurumlarının ürkütücü boyutlarda olduğu bir ülke olmaya doğru gitmektedir. Ve

³² İlhan Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.20

³³ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, "1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:89, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.34

daha da önemlisi, zenginler ile yoksulların arasına şimdiye dek olmadığı ölçüde kültürel duvarların örüldüğü ve nerdeyse birbirlerini hiç görmedikleri bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde devletin güvenlik açısından yararlanmaları olanağı neredeyse hiç kalmayan alt sınıflar, bir anlamda kaderlerine terk edilmiştir. Asıl değişimi başlatan da bu olmuştur.³⁴

Devletin Cumhuriyet'in başından bu yana sürdürmekte olduğu rolünü böylesine ani bir şekilde terk etmesinin, üzerinde ayrıntıyla durmamız gereken birçok sonucu vardır. Devletin geri çekilmesi, öncelikle toplum içindeki birçok pozisyonun boşalması, dolayısıyla yeni aktörler tarafından doldurulması gereken pozisyonların ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bu, daha önceden söz konusu olmayan bir dizi fırsat demektir. Oyunun belli olan kuralları, hakemin aradan çekilmesiyle tümüyle değişmiştir. Artık aktörlere daha büyük fırsatlar tanıyan, daha acımasız, kuralları ve sonuçları, aktörlerin güçlerine ve o yerin özelliklerine bağlı olarak değişebilen bir oyundur sahnelenen. Başka bir açıdan bakıldığında 1980 sonrasının değişen koşulları, yeni ve eskiden pek şansı olmayan daha saldırgan girişimcilik stratejilerini mümkün kılmış ve bu anlamda enformel sektörün önünü açmıştır. Bu, kent yoksullarının izlediği stratejilerin de saldırganlaşması anlamına da gelmektedir. Yeni dönemin baskın göçmen tipi, uysal kentle bütünleşmeye istekli bir figür değil, yükselmek adına hemen her şeyi yapmaya, bu uğurda legal ile illegal arasında gidip gelmeye hazır bir figürdür.³⁵

1980'li yılların Türkiye'sinde kentleşme süreçlerine damgasını vuran, farklılaşma ya da çeşitlenme dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrışma eğilimleridir. Bir uçta, kentin çeperinde eskisinden çok farklı yöntemlerle ve ilişkilerle var kalmaya çalışan ve bu uğurda daha önceden yapmayı tasavvur bile edemeyeceği çok şeyi yapmaya hazır kent yoksulları; arada bir yerlerde kooperatifler yoluyla kentteki paylaşım kavgasına katılan ve kent çeperindeki geniş arazilere göz diken orta sınıflar; ve diğer uçta, kentin en prestijli alanlarında 'kapattığı' arazilerde özel güvenlik sistemleri ile korunan yüksek duvarların ardında yaşayan artık değil terk ettiği kente, topluma bile dönüp bakmayan üst sınıflar. 1980 sonrasında kolay kazanç uğruna formel ile enformel, gerekirse legal ile illegal arasında gidip gelmekten çekinmeyen çok sayıda aktör çıkmıştır kent sahnesine. Ve sahnelenen oyun, eskisi gibi uzlaşmaya değil, gerilime dayalı, sonuçları önceden belli olmayan, her an her şeyin olabileceği bir oyundur.³⁶

³⁴ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.124, 125, 126

³⁵ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s. 126, 127

³⁶ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.128

1.3.Göç, Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması

Göç insanlık tarihinin bütün dönemleri boyunca varolan bir olgudur. Göç kavramı ile öncelikle belli bir nüfusun bir bölgeden başka bir yere olan hareketi akla gelmekle birlikte, göç coğrafi bir yer değiştirmeden çok daha kapsamlı ve köklü bir içeriğe sahiptir. Sonuçları itibariyle sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok ögeyi içinde barındırır.³⁷

Göç ve yoksulluk arasındaki ilişki incelendiğinde, ilk olarak göze çarpan, karşılıklı etkileşim içerisinde bir ilişkinin mevcut olduğudur. Göç hem yoksulluğa neden olan bir faktör, hem de yoksulluktan etkilenecek ortaya çıkan bir sosyal hareketliliklerdir. Bir diğer ifadeyle, yoksulluk göç için önemli bir itici faktördür. Bu karşılıklı ilişkinin bir diğer boyutu da, yoksulluğun sosyal hareketliliği, yani göçü kısıtlayan bir etmen olmasıdır. Buradan hareketle yoksulluğun, hem göçün nedeni hem de kısıtlayıcısı; göçün hem yoksulluğun nedeni hem de sonucu olduğunu söylemek mümkündür.³⁸

Göç ve yoksulluk ilişkisi üzerine yapılan tartışmalar, dört temel ekseninde gelişmektedir. Bunlardan ilki, yoksulluğun göçe neden olması, yoksulluğun göç için itici bir etmen olması; ikincisi, yoksulluğun potansiyel göçmenlerin sosyal hareketliliğini kısıtlaması, yoksulluğun göçe engel olması; üçüncüsü, göçün yoksulluğa yol açması, göç sonrasında göçmenlerin çeşitli nedenlerle yaşadıkları yoksullaşma; dördüncüsü ise göç ile yoksulluğun azaltılmasıdır.³⁹

Türkiye’de kırdan kente göç, 1950’li yıllarda başlamıştır. Kırsal alanda, tarımda artan nüfusun aynı oranda artmayan tarım arazisine getirdiği baskı, tarımın makineleşmesi (emek verimliliğinin artışı) ile birleşmesi sonunda, kırdan emek fazlası oluşmuş, bu durumda kırdan kente bir göç hareketini başlatmıştır. Aynı zamanda, kent civarlarında gelişmekte olan sanayinin emek talebini kentlerde yaşayan kesim karşılayamadığından, yeni gelişmekte olan sanayinin emek talebinin kırsal kesim açısından bir çekim oluşturması söz konusu olmuştur. Köylerde yaşayan nüfusun çoğunun yoksul olması, tarımsal üretimdeki verim düşüklüğü, ekilen toprakların çok parçalı olması, makineli tarımın artması, tarımda insan gücüne olan ihtiyacın azalması, köylerdeki alt yapı ve sosyal hizmetlerin kentlere göre daha az olması ve tarım dışı alanlarda yeterli istihdam imkanlarının bulunmaması nedeniyle köylerden kentlere doğru hızlı ve yoğun bir göç olmaktadır. 1950’lerin başında ülke nüfusunun ancak dörtte

³⁷ Serdar Sağlam, “Türkiye’de İç göç Olgusu ve Kentleşme”, Türkiyat Araştırmaları, Erman Artun Özel Kitaplığı, sayı:5, Ankara, 2006, s.33,34

³⁸ Savaş Çağlayan, “Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, s.301

³⁹ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.302

birine yakın bir kesimi kentlerde yaşarken, bu oran günümüzde %60'ın üzerine çıkmış durumdadır. 2007 yılı sonu itibarı ile yapılan hane halkı istatistik bilgilerine göre ülkemizdeki nüfusun %63'ü kentlerde, %37'si kırsal alanda yaşamaktadır.⁴⁰

Türkiye'de ilk dönem kırdan kente göç edenler; kırdaki mal ve mülklerini satarak, göç için gerekli olan parasal sermayeyi sağlamış ve kentte tutunmalarını sağlayacak olan kaynağı da kente aktarabilmişlerdir. Ancak göç için gerekli olan maddi sermayesi olmayanlar, ya tüm riskleri göze alıp kente gelip başka bir yoksullukla karşılaşmakta ya da kırdaki yaşamaya devam etmektedirler. Göçün yol açtığı yoksulluk, üzerinde en fazla durulan ve çalışılan yoksulluk biçimidir. Türkiye'de yapılan ve gecekondu bölgelerini çalışma alanı olarak seçen yoksulluk çalışmaları, genellikle bu eksende gerçekleştirilmektedir.⁴¹

Kentleşmenin sanayileşmeden hızlı yaşandığı, sermaye birikimi düşük az gelişmiş ülkelerde, kentte sürekli ve örgütsüz işgücü arzı yaratan göçün, sanayi tarafından massedilemeyişi, kentsel yoksulluk olgusunu ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biridir. Kentsel yoksullukla ve onun göstergeleri olan 'yağ lekesi büyüme', gecekondulaşma, enformelleşme gibi olgularla arasında nedensellik ilişkisi olan göçün, günümüzde de yoksulluğun derinleşmesinde, mekansal olarak yoğunlaşmasında ve süreklileşerek bugünkü halini almasında büyük payı vardır.⁴²

Göç, 'mekansal yoğunlaşma' özelliği ile dikkat çeken yeni kentsel yoksulluk olgusunun bu özelliğini ortaya çıkaran en önemli dinamiklerden biridir. Kente yeni gelenlerin kent yaşamına başlangıç yaptıkları yerler genellikle, işçiler, işçi sınıfının bir parçası olan işsizler, yoksullaşan ve sermaye biriktirme olanağından yoksun bırakılmış orta sınıfların iç içe yaşadığı yoksul mahallelerdir. Kendileri de ağırlıklı olarak geçim sıkıntısı nedeniyle göç kararı almış bu insanların yerleşmek üzere bu yerleri seçmesinin akılcı ve bilinçli bir karar olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Pahalı olmayan ev ve arsalar, girişi kolay, düşük nitelikli işleri bulmaya yardımcı olan enformel ilişki ağları yoksul göçmenlerin bu bölgeleri seçmelerinin önemli nedenleri olmaktadır. Bunun yanında farklı etnik ya da ırk kimliğine sahip göçmenlerin göç ettikleri yerde uğradıkları ayrımcılık olgusunun da, bu göçmenlerin kent içinde aynı mekanlarda toplanmasına yol açtığı ve bu olgunun bir uzantısı olarak yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasını ortaya çıkarmaktadır.⁴³

⁴⁰ Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası 2009, Nisan 2009, Ankara, s.15

⁴¹ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.303

⁴² Sevilay Kaygalak, a.g.m., s. 132

⁴³ Sevilay Kaygalak, a.g.m., s.134,135

Kente her yeni göç, “yerli” ile “öteki” arasında büyük bir çekişmenin yeniden yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çekişmenin temel belirleyicisi ise, “yerli” olmaktır. Çünkü, “yer”li olmak, o “yer”le harmanlanmak, o “yer”in oluşmasına, dönüşmesine katkıda bulunmak, orasının “o biçim” bir yer olmasının hem sebebi hem de sonucu olmaktadır. Yer, kişiye bir özgüllük kattığından “kimliklendirici”dir. Kişi, yaşadığı yerden dolayımınarak kendini tarif eder, tanır. İnsan yaşadığı yere benzer ve yaşadığı yerde kendini benzerleriyle birleştiren bağlantıyı arar, bulduğunda tam anlamıyla “oralı” olur. Bu bağlantı ortak bir geçmiş olabileceği gibi, bir ortak gelecek düşü de olabilir. Göç, bu açıdan, “yerli” için bu ortak düşü tehdit edeceğinden “tehlikeli”dir. Bu nedenle, göç edenlere kaygı, kuşku ve biraz da korku ile bakılır. Kuşkusuz, bu yaklaşım beraberinde çok boyutlu bir “dışlamayı”da içerir. Bu süreç ise kente yeni göç edenlere yönelik gelecekteki “kentsel şiddet”in temel kaynağını oluşturmaya başlar. Çünkü bir yerde yaşayanların kökenleri çeşitlilik gösterse de, yenilere karşı o yerin kimliği bir özdeşlik yaratır. Bu özdeşlik/kimliğin bir anlam taşıyabilmesi içinde, o yerin iç ve dış tehditlere karşı savunulması gereken bir değer haline getirilmesi gerekir. “Yerli”nin, göç ederek gelen “yabancı”ya yönelik bu tutumu, yoksul “öteki” de, umutsuz, dışlanmış olanlarda, öfke, isyan, acımasızlık, hoyratlık gibi tepkilere yol açmaktadır. Öyle ki bu öfke, isyan, acımasızlık, hoyratlık tepkisi alt sınıf, sınıf altı ve alt sınıfta bile sayılamayacaklarıkinden daha şiddetli olmaktadır.⁴⁴

1.3.1. Güneydoğu ve Doğu Anadolu’dan Zorunlu Göç

Kırsal yoksulluktan kaçarak kente gelen göçmenler, çoğu durumda kentte karşılaştıkları ve daha keskin olan yoksullukla baş etme araçlarına sahip olamadıkları durumlarda, ya geriye, ya başka bir şehre ya da başka bir ülkeye göçü tercih edebilmektedir. Ancak, bu seçeneklere sahip olamayanlar ise, kentin en yoksulları olarak, kronik bir yoksulluk içinde hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Göç sonrasında en fazla yoksulluğa düşme riski olan grup ise, herhangi bir yardım ya da planlama olmaksızın, yerinden edilmiş ya da göçe zorlanmış olanlardır.⁴⁵

Güneydoğu’dan özellikle 1990’lı yıllarda yaşanan kitlesel göç, birçok açıdan Türkiye’de yaşanmış önceki göç deneyimlerinden farklılık taşımaktadır. Öncelikle bu kesim, kelimenin tam anlamıyla kente hazırlıksız göç etmek durumunda kalmıştır. Öncekilerin

⁴⁴ Yüksel Akkaya, “Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara,2002, s.204,205

⁴⁵ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.304

tersine kent ile önceden tanışıklık kurmalarını sağlayacak herhangi bir irtibata giremeyen Güneydoğulu kitle, kopuş niteliğinde bir göç süreci yaşamıştır. Erder'in haklı olarak travmatik adını verdiği bu göçle eğitimsiz, uysal ve kentte karşılaşacaklarına kendisini hazırlama olanağı bulamamış büyük bir kitle kentlere akmıştır. Kente bir ölçüde gönülsüz olarak ve en önemlisi kendi belirleyemediği koşullar altında akın eden bu kitle, nöbetleşe yoksulluk sisteminin en altında yer almış ve diğer göçmen gruplar hemen her durumda bu kitlenin dezavantajlarını sonuna dek kullanmışlardır.⁴⁶

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce gerçekleştirilen sonuçları 2006 yılında kamuoyuna duyurulan Türkiye Göç ve Yerinden Edilmiş Nüfus Araştırması'na göre; genel olarak bu yer değiştirmeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde il içinde kırsal yerleşimlerden kentlere, ülke genelinde ise doğu bölgelerinden batı ve güney bölgelerindeki yerleşim yerlerine doğru olmuştur. Bu nüfusun önemli bir bölümü, kentsel yerleşimlere göç ederek genellikle kentlerin gecekondü mahallelerinde ve sağlıksız çevre koşullarında ve konutlarda, yeterli iş ve gelir olanaklarından yoksun olarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Yerlerinden olmuş bu nüfusun çoğunluğunun eğitim düzeyinin yetersiz olması ve genellikle vasıfsız işgücünü oluşturmaları, işsizlik ve yoksulluğun getirdiği sınırlılıklarla birleşerek kentsel yaşam koşullarını bu nüfus için daha da ağırlaştırmıştır. Bu durum hem yerinden olmuş ve kente göç etmiş nüfus için, hem de kentin yerli nüfusu için toplumsal bir sorun haline dönüşmüştür.⁴⁷

Gene yukarıda sözü edilen araştırmaya göre; kentsel alanlarda yaşayan yerinden olmuş nüfus kendisini göç öncesine göre daha yoksul olarak tanımlamaktadır. Göç sonrasındaki dönemde erkek ve kadın nüfus arasındaki işsizliğin artmış olması, ev sahibi olma yüzdesinin düşmesi ve niteliksel çalışmanın gösterdiği gibi çocuk işgücünün kullanılmaya başlanmış olması, yerinden olmuş nüfus arasında yoksullaşmanın arttığını teyit etmektedir. Yerinden olmuş nüfus arasında yoksulluğun artmasında ya da yoksulluğun daha görünür hale gelmesinde, bu nüfus grubunun çıkış noktası olan kırsal alanlarla olan ekonomik bağının kesilmiş olmasının da etkisi bulunmaktadır. Yerinden olma dışındaki nedenlerle gerçekleşen kır-kent göçü olgusunda, göç edenlerin kırsal alanla süren ekonomik bağlarının kentlerde tutunma sürecine olan katkısının, yerinden olmuş nüfus için geçerli olmaması bu nüfusun yaşadığı yoksullaşma sürecini daha da derinleştirmektedir.⁴⁸

⁴⁶ Oğuz Işık-M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.173,174

⁴⁷ Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası 2009, Nisan 2009, Ankara, s.21

⁴⁸ Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası 2009, Nisan 2009, Ankara, s.22

Bu göçün, kentlere, aynı bölgelerden gelen, olağanüstü koşullardan önce gelmiş olan göçten çok farklı olduğu açıktır. Her ne kadar, zorunlu göçle gelenlerin de, kendilerinden önce gelen hemşehri gruplarını ve akrabalarını kentte bulma şansları varsa da, bu grupların, artık, sorunlarını, sadece bu ilişkilere dayanarak çözmeleri çok daha zordur. Çünkü bu gruplar, öncekilerden farklı olarak, tüm hane halkı üyeleriyle birlikte göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra bu gruplar, geçici bir süre için bile olsa, geldiklere yerlere geri dönme olanaklarını yitirmişler, dolayısıyla gönüllü göçün sağladığı esneklikten mahrumdurlar. Bütün bunlara ek olarak, son göçün “siyasallaşmış” olması nedeniyle etkisinin boyutları da öncekinden çok daha farklı olacaktır. Genel olarak, bu göçün, ekonomik ve siyasal olarak, kendilerinden önce gelmiş ve yerleşikleşmiş olan akrabalarını, hemşehrilerini ve genel olarak kentsel yaşamı etkileyeceği ve çok daha fazla sorunla ve “gerilimle” yüklü olduğu açıktır. Yeni gelenler, bir taraftan yepyeni bir ortama gelmenin sorunlarını, diğer taraftan, yabancıları bu kentsel ortamda, çok sayıda çocuk ve yaşlıyla dolu olan kalabalık hanelerin günlük geçimini sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Sema Erder’in 1995-1996 tarihleri arasında İstanbul’un Pendik ilçesinde yaptığı alan araştırmasında; köy boşaltması nedeniyle göç eden 32 nüfuslu bir haneyle görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, bu hanede mevcut 5 yetişkin erkeğin işsiz oldukları, çalışmak için inşaat mevsimini bekledikleri, kadınların ise Türkçe bilmemeleri nedeniyle komşuluk ilişkilerini sürdüremedikleri ifade edilmiştir. Bu hane günlük yiyecek ihtiyacını, sokakta satıcılık ve boyacılık yapan küçük erkek çocukların kazançlarıyla karşılamaya çalışmaktaydı. Görüşme yapılan Pendik Belediyesinin zabıta müdürü de, son dönemlerde, Pendik merkezinde, sokakta çalışan ve dilenen Kürt çocuklarının sayısının gün geçtikçe arttığından ve bunlarla baş edemediklerinden şikayetçiydi. Yine görüşme yapılan haneler, bölgedeki polis teşkilatı tarafından da “şaibeli” gruplar olarak kabul edildiklerini ve bütün ilişkilerinin gözetim altında tutulduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹

Bu yeni göçün Kürt sorunu bağlamında “siyasal” nitelik taşıması, bu grupların, “yerel üstü” düzlemde hem ulusal hem de uluslararası çevrelerin gündemine gelmesine de neden olmuştur. Ancak, bu çevrelerde yapılan tartışmalar, daha çok politik ve ideolojik konularda odaklaşmaktadır. Bu nedenle, bu tartışmalar, göçün sorunlarını somut olarak yaşayan grupların gündelik yaşamlarına kısa dönemli çözüm getirmekten uzaktır.⁵⁰

⁴⁹ Sema Erder, *Kentsel Gerilim*, um:ag, Ankara, 1997, s.153,154

⁵⁰ Sema Erder, a.g.e., s.154

1.3.2. Gecekondu

Türkiye’de kırsal alanlardan kentlere yönelen nüfus hareketleri ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden biridir. Toplumsal ve ekonomik değişmelerin etkileri ile kırdan başlayarak kentlere yönelen göçler “kentleşme” olgusunu ortaya çıkarır.⁵¹

Kırsal alanlardan ve kasabalardan büyük kentlere gelen kişiler belediyenin, devletin ve başka kişilerin arsaları üzerinde kendine konutlar yaparak konut sorununu çözmeye çalışmışlardır. Gecekondulaşma olayının ilk zamanlarında, bir konut bitmiş ise, izinsizde yapılmış olsa, yıkılması için mahkemeden karar almak zorunluydu. Mahkemeden karar almak ise oldukça uzun bir süre gerektiriyordu. Bu yüzden, kendisinin olmayan arsa üzerinde konut yapan kişiler, polis işe karışmadan bunu bitirebilmek amacıyla, genellikle geceleri son derece hızlı bir biçimde çalışıyorlardı. Bir gecede bile çatısı kapatılan konutlar vardı. Sabah olduğu zaman, polis için, konutu hemen yıkmak artık olanaksızlaşıyordu. İşte bu süreç, ortaya çıkan yeni konut biçimine de adını verdi: Gecekondu.⁵²

Gecekondulaşma kırdan kente göçen kitlelerin temel konut edinme biçimi olarak Türkiye kentleşmesinin ilk aşamalarında ortaya çıktı ve 1950’lerde kurumsallaştı. İlk kuşak gecekonduların temel özelliği, konut sahibi ile yapımcı ve kullanıcı arasında ayrışma olmamasıdır. İlk dönem gecekondularının yapım ve kullanımında belirleyici etken, değişim değeri değil de kullanım değeridir. Bu gecekondu, piyasada satılmak üzere değil de, belirli bir kullanıcının gereksinimlerine yanıt vermek amacıyla üretilmiştir. Başka bir anlatımla, ilk dönem gecekondularda kiracılık kesinlikle istisnadır. Bu aynı zamanda çevre kalitesinin diğer az gelişmiş ülke kentlerindeki benzer yerleşimlere oranla daha yüksek olmasının da nedenlerinden biridir. 1970’li yıllarla birlikte değişen, sadece gecekondu yapımına yönelik arsa edinme süreçleri değil aynı zamanda gecekondu yapım sürecinin kendisidir de. İlk kuşak gecekonduların temel özelliklerinden olan yapımcı-konut sahibi özdeşliği giderek ortadan kalkmış ve gecekondu artan oranlarda başka gruplar tarafından inşa edilip kullanıcılara satılan bir meta haline dönüşmüştür. Sonuçta da salt gecekondu hizmet eden bir arsa piyasasına ek olarak, gecekonduya özgü bir inşaat piyasası da gelişmiştir. Gecekondulaşma sürecinde 1970’lerde başlayan, ancak özellikle 1980’lerde daha da belirginleşen bir diğer değişim de konut sahibi-kullanıcı özdeşliğinin ortadan kalmasıdır. Gecekondu alanlarında bir kişinin birden fazla konut sahibi olması yaygınlaşmış ve gecekondu alanlarında kiracılık

⁵¹ İnan Özer, a.g.m., s.445

⁵² Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 32.basım, İstanbul, 2003, s.562

belirgin bir biçimde artmıştır. Bütün bu değişimlerin en kolaylıkla gözlenebilir yanı, çevre standartlarında belirgin bir düşüş olmasıdır. Kaçak yapılaşmanın 1990'larda ulaştığı noktayı, yeni bir aşama değil de 1970'lerde başlayan süreç ve eğilimlerin bir uzantısı olarak görmek daha doğru olacaktır. Bugünün kaçak yapılaşması, ilk tohumlarını 1970'lerde gördüğümüz ve 1980'lerde giderek hızlanan bir dizi ilişki ve sürecin ürünüdür. Bugün Türkiye kentleri kaçak yapılaşmanın erişmiş bulunduğu noktadan kaynaklanan ciddi ve çözümü nerdeyse olanaksız görünen sorunlarla karşı karşıyadır. Öncelikle af yasalarının öncülük ettiği süreç ile gecekonduların alanlarında belirgin bir farklılaşma söz konusudur: bir yanda, artan kentsel baskısıyla hızla apartmanlara dönüşen, yoğunluğu hızla artan, yeterli altyapı olanaklarından yoksun, çevre standartlarının son derece düşük olduğu alanlar, diğer yanda kullanıcılarının gereksinimlerine yanıt vermekten uzak, kendi içinde hiçbir dönüşüm potansiyeli barındırmayan, bir anlamda kaderine terk edilmiş gecekondular alanları.⁵³

Türkiye'deki temel ekonomik siyaset, sürekli olarak, kırdan kente bir akım yaratacak yapısal değişimleri oluştururken, bunun sonucu olan gecekondular yapısının yasalar yoluyla engellenmesi hiç kuşkusuz, olanaklı değildi. Aslında, geniş kapsamlı bir planlama görüşünden yoksun olan başboş ekonomik uygulamalar, doğal olarak, kimisi zaten beklenmeyen denetlenmesi son derece güç toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuruyordu. Üstelik bu sonuçlar temel belirleyici değişken olan genel ekonomik ve toplumsal siyasetle birlikte düşünülmüyordu. Sanki "gökten zembille inmiş" olaylar gibi tek başlarına ele alınıyor ve dolayısıyla, bunlarla başa çıkmak için başvurulan önlemler etkisiz kalıyordu. Bütün bu oluşum sırasında, siyasal etkenler de işe karışarak, temel ekonomik ve toplumsal siyasetin istenmeyen doğurgularını kurumsallaştırıyor ve bunları pekiştirerek durumu iyice karmaşıklaştırıyordu. Örneğin, bir yandan gecekondular yapısını önleyici yasalar çıkartılırken, öte yandan, özellikle seçim zamanları yasadışı yapılan gecekonduların tapuları verilerek, bunlara yasal bir nitelik kazandırılıyordu. Böylece, sayıları gittikçe artan gecekondular nüfusunun oylarını toplamak için bir yandan tapu sorunu çözülürken, öte yandan da gecekondular bölgelerine su, elektrik vb. gibi hizmetler götürülüyordu.⁵⁴

⁵³ Oğuz Işık, "Kentlerde Kentleşmeye ve 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Kentlerine Dair", Toplum ve Hekim, Cilt 14, Ankara, Mayıs-Haziran, Ankara, 1999, s.167,168,169

⁵⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.566,567

1.3.3. Yeni Zenginler-Lüks Siteler

Günümüzde büyük metropoller, küresel yerel ekseninde yeniden şekillenen iktidar ilişkilerinin ana halkasını oluşturuyor. Küreselleşme diye adlandırılan çapraşık ve çok yönlü iktidar ilişkileri ağı büyük metropollerde düğümleniyor, kendini yeniden üretiyor, derinleşip yayılıyor. Bunun en bariz göstergesi, kent dokusunu yarıp yükselen cam gök-kulelerin dünya coğrafyasına dağılımı. Çok değil, yirmi yıl öncesine kadar dev sermayenin bu görkemli anıtları, sadece kuzey yarıkürede, küresel ekonominin başkentleri sayılabilecek birkaç büyük metropolde boy gösteriyordu. Şimdilerde, fakir-zengin, güneyde-kuzeyde, tüm metropollerde art arda cam kuleler inşa ediliyor. Küreselleşmenin simgesi haline gelen cam gök-kulelerin ayrıcalığı, “akıllı” korunma sistemleriyle donanmış, cam yüzeyleri ayna gibi çevreyi yansıtan -ama içeriğini göstermeyen- “kilitli” binalar olması. Bu binaların, kokudan, sıcaktan, soğuktan, gürültüden yalıtılmış ikliminde çalışanlar, çokuluslu bankaların, pazarlama şirketlerinin borsa ve finans kurumlarının uzman kadroları, pencerelerinden yaşadıkları kenti ayakları altında serilmiş bir manzara fotoğrafı gibi seyrediyorlar. Zaten suni olarak aydınlatılan ofislerde, hiç açılmayan pencerelerin ana fonksiyonu da budur. Şirket hiyerarşisinde yükseldikçe, ofisleri süsleyen kent manzaraları güzelleşir. Büyük kent dokusu içinde ufak cepçikler oluşturan bu “küresel mekanlar”, metropoller arası bir bilişim-ulaşım ağıyla birbirine kenetlenmiş. Küresel mekanlar zincirinin kapalı devreleri içinde çalışan, eğlenen, yolculuk edenler için, dünyanın farklı köşelerinde yer alan büyük metropoller -değişen panoramik manzaraların dışında- hep birbirine benzer. Cam gök-kulelerin gölgesinde süregiden sıradan kent yaşamı; yüzer-gezer kalabalıkların, yarı işsizliğin, “enformel” ilişkilerin hüküm sürdüğü bir kesmekeş olarak algılanır. Küresel iktidarın doruklarından kuşbakışı aşağıya bakınca, tarihsel zaman ve mekandan soyutlanmış tek-tip bir yerel görünür. Daha aşına bir anlatımla, dünya çapında dalga dalga yayılan neo-liberal politikaların dayattığı iktisadi ve sosyal koşullar, zaman ve mekan farkı tanımaksızın tüm metropollerini toplumsal ve kültürel kutuplaşmaya doğru götürmektedir: bir yanda giderek zenginleşen küresel-kozmpolit bir zümre, diğer yanda sürekli fakirleşen, fakirleştikçe kendi içinde ırk, dil, din kümelerine bölünen yerel topluluklar.⁵⁵

Türkiye’de Turgut Özal’ın damgasını vurduğu 1980’lerde yaşanan hızlı ekonomik dönüşüm toplumun üst gelir tabakasında ciddi bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bir

⁵⁵ Ayşe Öncü-Petra Weyland, “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri”; Mekan, Kültür, İktidar; Derleyenler: Ayşe Öncü-Petra Weyland; Çevirenler: Leyla Şimşek-Nilgün Uygun; İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.9-10

yanda, başta tekstil olmak üzere ihracat esaslı ekonomik büyüme modelinde hızla zenginleşen çoğunlukla Anadolu kökenli bir kesim, diğer yandan İstanbul'da küreselleşme etkisinde gelişen finans, medya, sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde yüksek ücretler karşılığında üst düzey yönetici konumunda çalışan kent kökenli eğitilmiş bir zengin tipi ortaya çıkarmıştır. Rıfat Bali'nin (1999) gazetelerden derlediği çarpıcı örneklerle anlattığı gibi, bu dönemde serpilmiş zenginler, yeni edinilen yüksek gelir düzeylerine koşut bir yaşam tarzı arayışına girmişlerdir. Kendilerini kentin geri kalanından ayırıştırma çabası içinde, çoğu zaman reklam ve pazarlama şirketlerinin sunduğu yeni ve pahalı, dolayısıyla da diğerleri için "ulaşılabilir" olan ürünleri büyük bir coşkuyla benimsemişlerdir. Bu yeni tüketim kültürü, küreselleşmeyle gelişen iletişim ve ulaşım araçları sayesinde Batı'yla bağları daha da güçlenen ve böylece yeni küresel tüketim trendlerini daha kolay takip edebilen yüksek eğitimli kesimin öncülüğünde değişik şekiller almış, küresel tüketim imgelerinden beslenenlerin yeni yaşam tarzı arayışlarında vardıkları duraklardan biri de kent çeperindeki duvarlarla çevrili lüks konutlar olmuştur. Günümüz toplumlarında statü seviyesini belirleyen en temel mekanizma tüketim kalıplarıdır. Kişinin neyi, nasıl, ne kadar tükettiği sahip olduğu sosyal konumun ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, üst gelir düzeyindeki gruplar için, sahip olunan refahın seviyesinden çok bunun nasıl harcandığı bir zenginlik belirtisi olarak kabul edilmektedir. Toplumun geri kalanıyla aralarındaki farkı vurgulamaya ve sınırlar çizmeye çalışan köklü zenginler veya daha yüksek bir statü edinmek isteyen yeni zenginler, yeni beğeni, farklılık ve yaşam tarzları yaratmak zorunda kalmaktadırlar.⁵⁶

Neoliberal ekonomiler ve küresel akışlar sayesinde farklı ülkelerde aynı marka yapı malzemesi ve benzer mimari tasarımlarla inşa edilen kapalı yerleşmelerde yer alan konutlar, potansiyel müşterileri olan yükselen sınıflara uygun sloganlarla pazarlanmaktadır. Bu sloganlardaki temel vurgu, kapalı yerleşmede bir konut satın almanın aynı zamanda seçkin bir cemaatin üyesi olmak ve bir yaşam tarzı satın almak anlamına geldiğidir.⁵⁷

'Seçkin ve ayrıcalıklı' yeni yaşam tarzları, yeni dönemin zenginlerinin statü artırma aracı haline gelmektedir. Güvenlikli site yaşamının izolasyon ve ayrışma öğeleri hızla artan gelirlerine denk yükseklikte bir sosyal statü edinmelerine katkıda bulunmaktadır. Üst sınıfların yeni tüketim arayışlarına paralel olarak geliştirici firmalar da 'seçkinlik ve ayrıcalık' kavramlarını yeni konut projeleri için anahtar kelimeler olarak kullanılmaktadır. Güvenlikli sitelerin tanıtım ve pazarlamasında kullanılan anahtar kelimelerden biri de 'farklılık'tır. Bu

⁵⁶ Jean-François Perouse-A.Didem Danış, "Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler", Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 2005, sayı:104, s.103,104

⁵⁷ Hatice Kurtuluş, "İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği", İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Yayına Hazırlayan: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2005 s.163,164

kelime sık sık dile getirilen diğerlerinden ayrışma çabası içinde pek çok alt anlam barındırmaktadır: Kent merkezinden kopuşla fiziksel, toplumsal ve işlevsel ayrıcalıklara yapılan vurgu pekişmektedir.⁵⁸

Lüks siteler, 1980'lerden beri yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin kent mekanına yansıyan yüzünü temsil etmektedir. Ancak yeni zenginlerin alt sınıflardan ve hatta köklü zenginlerden “farklılaşma” çabası olarak fiziksel uzaklaşmayı tercih etmesi, zenginliğin temsilinde bir görme-gösterme ikilemi yaratmaktadır. Yoksulluğun ‘görünmezleşmesiyle’ eşzamanlı olarak, zenginlik de kendini ‘yabancı’ gözlere göstermek istememektedir. Kapalı kapılar ve yüksek duvarlar arkasında, kısıtlı sayıda seçkin insanın önünde yaşanan ve sergilenen bir zenginlik, dışarıya ancak yazılı ve görsel medya aracılığıyla yansıtılmaktadır. Böylece, hergün önünden geçilen sitenin duvarları arkasındaki zenginlerin yaşam tarzları ancak tv dizileri, gazete haberleri veya özel emlak ve konut ekleri aracılığıyla görünürleşmektedir.⁵⁹

Yeni zenginler hem toplum ve devlet ile olan ilişkileri, hem de davranış biçimi açısından eski zenginlerden ayrılmaktadır. Bu farklılık öncelikle zenginliğin kökeninde kendini gösterir. İthal ikamesi zenginleri, kaynakları çok farklı olabilse de esas olarak üretimde sonlanan bir süreçle zenginleşmişlerdir. Bu zenginlik içinde faiz ve gayrimenkul kazançları oldukça düşük bir oran tutmaktadır. Bir diğer husus da ithal ikamesi dönemi zenginliğinin bir gecede elde edilmiş bir zenginlik olmamasıdır; bu aşamalı bir süreç ile zaman içinde büyüyerek elde edilmiş bir zenginliktir. Ancak '80 öncesi zenginlerini içinde bulunduğumuz dönemin zenginlerinden ayırt eden en önemli öge içinde yer aldıkları toplumsal bağlam ve bu bağlam içindeki konumlarıdır. 80 öncesi zenginleri daha eşitlikçi sayılabilecek bir toplumsal bağlamda varlıklarını sürdürmüş ve kendilerini büyük bir tehdit altında hissetmemişlerdir. Bu dönem burjuvazisi, tüketimin aşırılık sayıldığı, daha az ile yetinmenin bir erdem olarak görüldüğü bir kültürel iklimin ürünüdür. Daha önemlisi bu dönem burjuvazisi, devletin her tür toplumsal değişimin temel aktörü olduğu bir toplumsal bağlamda yetişmiştir. Bundan ötürüdür ki, ithal ikamesi burjuvazisi, devlet ile olan ilişkilerinde alabildiğine ölçülüdür; çünkü varlığını neredeyse tümüyle devlete borçlu olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu dönem burjuvazisinin her tür aşırılıktan kaçınmasının bir nedeni de, varlığının toplumsal bir uzlaşmaya dayalı olduğunu biliyor olmasıdır.⁶⁰

⁵⁸ Jean François Perouse-A.Didem Danış, a.g.m., s.105

⁵⁹ Jean-François Perouse-A.Didem Danış, a.g.m., s.121

⁶⁰Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.136,137

Belki de kapitalist kentleşme sürecinde hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemiş bir Modernite miti olan “bütünleşmiş kentli nüfus” ya da “bütünleşmiş kent” artık açıkça ayrılmaktadır. Bu ayrışma, modern kapitalist kentte zaten gergin olan toplumsal bağları koparmakta ve sosyal çatışmayı genişletme riski taşımaktadır (Fainstein, Gordon ve Harloe, 1992). Bu yerleşimsel bölünmeyle kentler, mekanda ve gündelik hayatta (zamanda) birbirinden farklılaşmış toplumsal kesimlerin birbirlerine değmeden bir arada durdukları bir yapıya doğru gitmektedir (Atkinson ve Flint, 2003).⁶¹

1.4. Marjinal sektör

Modernleşmeci ya da kalkınmacı bir bakışla, enformel süreçler az gelişmiş ülkelerin özgül koşullarının ürünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bakışta, enformel konut ve iş piyasaları, formel pazar mekanizması içerisinde kalkınma çabası gösteren geri kalmış ülkelerin bağımlı ekonomilerinin bir sonucudur. Tarımsal teknoloji ithalatının kırdı açığa çıkardığı atıl işgücü şehre doğru hızlı bir şekilde göç etmekte; göç edenlerin hem barınacak yer, hem de geçinecek bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabalar, enformel bir piyasanın oluşumunu sağlamaktadır.⁶²

Kıray, İzmir araştırmasında, enformel kesimin temel özelliğinin örgütlenmemiş olduğu üzerinde durmaktadır. Örgütlenmeme özelliği, marjinal kesimin hesaplanmasına olanak vermesi bakımından ilginçtir. Marjinal kesimin bir artık olarak (residual) hesaplanmasına olanak sağlar. Örgütlenmemeyi iki ayrı düzeyde düşünmek gerekir. Birincisi marjinal kesim içine giren her işin, kendi içinde örgütlenmesidir. İkincisi ise, marjinal kesimin çeşitli işleri arasındaki örgütlenmesidir. Bu işler toplumun formel kuralları ile karşılanamayan küçük iş fırsatlarını değerlendirmeye çalışırlar. Bu bakımdan marjinaldirler. Bu küçük ve geçici fırsatlar ancak tek kişilik işler tarafından değerlendirilebilir. Böyle tek kişilik ve zaman içinde devamlılığı olmayan bu işlerin girişim ölçütünde bir büyüme olanağı yoktur. Bu kesimdeki tek kişilik girişimci, toplumdaki küçük iş fırsatlarını değerlendirirken, benzerleriyle yarışmaktan çok, alıcının isteklerine kendini uydurabilmeye çalışır. Bu ilişkilerde, ne sunulan hizmette, ne de talepte bir standartlaşma olmadığı için, marjinal kesimin işleri arasında bir

⁶¹ Hatice Kurtuluş, a.g.m., s.164

⁶² Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.50

düzenleme ihtiyacı belirmemektedir. Bu nedenle işler arasında bir örgütlenme olmamaktadır.⁶³

Marjinal kesimin şimdiye kadar yapılan tanımlaması göz önüne alınırsa, girişin iki yönden kolay olduğu anlaşılır. Birincisi, marjinal kesimdeki işlerin kapital talebi çok azdır ya da yoktur. İkincisi ise, marjinal kesimin iş alanları örgütlenmediği için girişte kurumsal engeller yoktur. Marjinal kesimin bu tanımlamalar ile tutarlı olarak ortaya çıkan diğer özelliği, kendi işinde çalışan kişiler olmasıdır. Bu nedenle Bhalla, marjinal kesimi işgücünün diğer kesiminden ayırmak için, kendi işinde çalışanlar (self employed) – ücretliler (wage employed) ayrımından yararlanmaktadır.⁶⁴

Marjinal kesimin yukarıda açıklanan, genellikle örgütlenmemiş ve küçük girişim düzeyinin beraberinde getirdiği diğer iki önemli özelliği, “düşük verimlilik” ve “yüksek iş değiştirme oranı”dır. Kentsel kesimdeki düşük verimlilikteki işlerde üretim yapan marjinal kesim girişimleri, bu düşük verimlilikteki işlerde şehirde kalabilecekleri belirli bir gelir düzeyine iki yöntemle ulaşmaktadırlar. Birincisi, bu kesim üyeleri kendi işinde çalıştığı için katma değeri en yükseğe çıkarmaya çalışarak; ikincisi ailenin diğer üyelerini kullanarak, ücretsiz aile işçilerinden yararlanmak yoluyla. Bu yöntemle düşük verimli ev endüstrisi, artisanal üretim marjinal kesim içinde varlıklarını sürdürmektedirler. Bunları, endüstri öncesi dönemin üretim biçiminin devamı olarak görmemek gerekir; pazar ile ilişkileri, belirli bir üretim teknolojisini seçiş nedenleri, üretim birimlerinin kendi aralarındaki örgütlenmeleri çok farklıdır. Aynen tarımdaki küçük işletmelerin sanayi öncesi dönemin geçimlik tarımından farklı olarak bir marjinal kesim haline gelmesi gibi, şehirdeki küçük artisanal üretim üniteleride marjinal kesim haline gelmiştir.⁶⁵

Marjinal kesimde bulunanları, yalnızca hizmetler ya da üretim dallarındaki düşük verimli küçük fırsatları değerlendiren kendi işinde çalışanlar olarak düşünmemek gerekir. Marjinal kesim elemanlarının yukarıdaki imkanlara sahip olmayanları kalifiye olmayan işlerde emeklerini satarak da geçinirler. Ama bu işler devamlı ve örgütlenmiş işler değildir. Bu işler geçici, zaman zaman ortaya çıkan, belirli kurallara bağlanmamış, çalışana hiçbir

⁶³ İlhan Tekeli, “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme”, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2008, s.121

⁶⁴ İlhan Tekeli, “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme”, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2008, s.121-122

⁶⁵ İlhan Tekeli, “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme”, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 2008, s.122-123

sosyal güvence vermeyen işlerdir ve iş değiştirme oranı çok yüksektir. Bunların en bilinen örneği kalifiye olmayan inşaat işçiliğidir.⁶⁶

Refah devleti anlayışının değişmesi ve vurgunun garantili sosyal haklardan sosyal hakların kazanılmasına kayması, ekonomi politikalarında önceliği tam istihdam yerine rekabetin alması ve özelleştirme, liberalleştirme, kuralsızlaştırma ve esnekleştirme yönünde politikalar uygulanması ve bu politikalara uyum sağlayabilen ve çıkarı olan kesimlerle diğer kesimler arasındaki sosyal kutuplaşma; enformelleşme ve marjinalleşmeyi teşvik etmektedir. Marjinalleşmiş kesimler ya büyük firmalara bağlı olarak piyasaya daha açık koşullarda ve fiyat baskısı altında kendi hesaplarına çalışarak ucuza mal üretirler ya da enformel işlerde çalışırlar. Bu yolla işsizlik olduğundan daha az görünmekte ve devletin sosyal harcamalarını azaltmaktadır. Yanı sıra çevre ve yarı çevre ülkelerde devletin yabancı sermayeye özel olarak tahsis edilmiş alanlarda vergiden, iş yasalarından arınmış serbest bölgeler oluşturması da enformel ekonominin bir stratejisidir.⁶⁷

Zoran'a (2005) göre; aşağıdan yukarıya enformelleşme, ekonominin yeni örgütlenme biçiminden dışlanmış, pazarlık konumları en zayıf grup ve bireylerle ilgilidir. Özellikle büyük kentlerde belirginleşen marjinalleşme, söz konusu grup ve bireyleri ekonomik sömürünün öznesi haline getirmiştir. İş gücü piyasasının kutuplaşmış yapısı ve formel iş olanaklarının azalması onlara genellikle enformel işlerde çalışmaktan başka çare bırakmamıştır. Bu grupların dışlanarak sisteme daha dezavantajlı koşullarda yani uzun saatlerde, düşük ücretlerle, kötü çalışma koşullarında ve güvencesiz olarak dahil edilmeleri, hakim sistemin ve ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlarken bir yandan da patlamaya hazır bir potansiyel oluşturmaktadır.⁶⁸

Bir çok çalışmada ikincil işgücü pazarı ya da enformel sektörün daimi üyelerinin kadınlar, göçmenler, siyahlar, kent yoksulları ve 13-18 yaş grubu çocuklar oldukları vurgulanmaktadır. Sözü edilen bu grupların sisteme daha dezavantajlı olarak yeniden entegre edilmeleri ve ekonomide enformelleşme süreçlerinin hız kazanması, sistemin krizden çıkması ve karların yeniden maksimize edilmesi süreçleri ile yakından ilişkilidir. İdeolojik ve politik ölçütler ile baskılanıp "ötekileştirilen" bu gruplar ekonomik sistemin kıyasına itilerek marjinalleştirilmektedir. Mekansal ve zihinsel tahayyüllerin dışına atılan ve dışlanan bu kesimler giderek istenmeyen ve hatta tehlikeli sınıflar olarak da kodlanmaktadır. Bu tür

⁶⁶İlhan Tekeli, "Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme", Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 123

⁶⁷Betül Altuntaş, "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı", Toplum ve Bilim, sayı: 112, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008, s.33

⁶⁸ Betül Altuntaş, a.g.m., s.34

söylem ve pratikler bir yandan orta sınıf değerleri güçlendirirken diğer yandan çalışan sınıfların sınıfsal bütünlüğünü de tehdit etmektedir. Bu tür bir bölünme özellikle nitelikli ve niteliksiz işçiler arasında çok belirgin bir duruma gelmiş, nitelikli işgücü kendisini, İngiltere ve ABD’de olduğu gibi, çalışan sınıflardan çok orta sınıfın bir parçası olarak görmeye başlamıştır. Dahası niteliksiz işçilerle işsiz ve devlet desteğine bağımlı kesimler arasında da benzer biçimde bir ayırım ve kimlik farklaşması çıkmaya başlamıştır. Kuşkusuz istenmeyen kesim bu son gruptakilerdir. Sınıf dışı ile betimlenen ve yeni yoksulluğun odağında yer alan grup da bu kesim tarafından oluşturulmaktadır.⁶⁹

1.5. Enformel İlişkiler

Enformel ilişkilerin bir boyutu, parasal ilişkinin söz konusu olduğu, düzenli ya da düzensiz olarak sürdürülebilen **“yeraltı ekonomisi”**, **“siyah ekonomi”**, **“kayıt dışı ekonomi”** diye farklı kriterlere göre farklı isimler alan ve esas olarak çalışma yaşamı ile ilgili boyutudur. Enformel ilişkilerin diğer bir boyutu ise, gündelik yaşamın idamesi ile ilgili, parasal olmayan, gönüllü olarak yapılan **“dayanışmacı”** ilişkilerle ilgili boyutudur. Bu bağlamda, özellikle dayanışmacı ilişkiler hane halkı içindeki yaşamı, hanelerarası ilişkileri (akrabalık, komşuluk, hemşehrilik, etnik v.b.) kapsayan çok boyutlu ilişkilerdir.⁷⁰

Kentleşme süreci bağlamında da, özellikle yoksullar, gerek göç sırasında gerekse göçten sonra, yerleşme , iş bulma ve gündelik sıradan sorunlarını çözebilmek amacıyla aile, akrabalık ve giderek hemşerilik gibi kökene dayalı dayanışma ilişkilerini yaygın olarak kullanmışlardır. Bu ilişkiler, bugüne kadar hem göç edenlerin sorunlarını çözmede, hem de devletin yükünü hafifletme de önemli bir rol oynamıştır.⁷¹

Genel olarak **“kültürel bir haslet”** olarak kabul edilen ve dayanışmacı yönü vurgulanarak olumlanan bu tür dayanışma ilişkilerinin hane içi ilişkiler ya da komşuluk ilişkileriyle sınırlı kalmadığı, **“akrabamsı”** ilişkiler halinde, iş yaşamından siyasal yaşama kadar her alanda yaygınlaştığı ve kamusal ortak yaşamın bir parçası haline geldiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan genel olarak enformel ilişkiler konusunda yapılmış olan tartışmalarda, bu ilişkilerin sadece yoksul gruplara has ve toplumsal dengesizlikleri giderici, eşitlikçi ilişkiler olmadığı da ileri sürülmektedir. Üstelik birçok araştırma bu ilişkilerin

⁶⁹ Betül Altuntaş, a.g.m.,s.35,36

⁷⁰ Sema Erder,a.g.e., 1997, s.39

⁷¹Sema Erder, “Kentlerdeki Enformel Örgütlenmeler , ‘yeni’ Eğilimler ve Kent Yoksulları ya da Eski Hamamdaki Yeni Taslar”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,1998, s.111

toplumun yoksul katmanları arasında yeni tür eşitsizliklere kaynaklık edebildiğini, “hiyerarşik güç ilişkilerini” içinde barındırdığını, “etnikliği” kalıcı hale getirerek, “etnikçiliği” teşvik ettiğini ve “erkek ve yetişkin egemen” ilişkilerini yaygınlaştırdığını ileri sürmektedir. Özellikle 1980 sonrası yeni liberal ekonomi politikalarının oluşturduğu ortamın, bu tür enformel ilişkileri sadece çevre ülkelerinde değil, sanayi toplumlarında da yaygınlaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yapılan bazı alan araştırmaları, bu tür ilişkilere bütün grupların ulaşamadığını ve ulaşamayanların daha da yalnızlaşarak izole hale geldiklerini ve yoksullaştıklarını ortaya çıkarmıştır.⁷²

Bu ilişkilerin avantajından daha ziyade, içinde çok sayıda yetişkin erkeğin olduğu “yükselen hanelerin” yararlanabildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık, aynı alanda yaşadığı halde, hemşehrisi olmayanların, bazı orta sınıf ailelerinin, sadece kız çocuğu olan ailelerin ve “yoksul” hanelerin, bu ilişkilerin dışında kaldıkları ve yalnızlığa terk edildikleri gözlemlenmiştir. Enformel ilişkilerin yoğunluk ve yaygınlık bakımından değişik biçimler alabildiği, sınıfsal, kültürel ve konjonktürel nedenlere bağlı olarak değişebileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle tek tip bir enformel ilişki örüntüsünden söz etmek mümkün değildir. Bu ilişkilerin, seçici ve sorunun konusuna göre değişen kişileri kapsayan ilişkiler olması, gözlemlenmesini de güçleştirmektedir. Ancak esas olarak bu ilişkilerin, göçle gelen ve çeşitli sorunlarla karşılaşan tüm grupları kapsamadığı ve bu grupların tüm gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla toplumda ve özellikle kentlerde, hem kamunun desteğinden hem de enformel dayanışma ilişkilerinden yoksun kalan, önemli bir “dışlanmışlar” grubunun varlığı söz konusudur.⁷³

Mingione'nin Güney İtalya'nın farklı iş piyasalarına (formel ve enformel) sahip kentlerinde yaşayan işçiler üzerinde yaptığı karşılaştırmalı araştırma, enformel işlerdeki yaygınlaşmanın iş piyasası, toplum ve hane halkı üyeleri üzerindeki etkileri üzerine oldukça önemli bilgiler vermektedir. Mingione, kamusal harcamaların, altyapının ve kamusal düzenlemenin az olduğu kentsel alanlarda yaratılan enformel işlerin daha çok az nitelik gerektiren, düşük ücretli ve kötü iş koşulları olan işler olduğunu belirtmektedir. Mingione, bu tür kentsel ortamda çalışan erkeklerin bulunduğu hanelerdeki kadınların, gerek hanenin tüketim masraflarını azaltmak ve gerekse eve iş almak yoluyla ev işi yüklerinin arttığını ve giderek daha fazla eve kapandıklarını ifade etmektedir. Bu durum, kız çocuklarının da annelerine yardım amacıyla erken yaşta okulu terk etmelerine ve eve kapanmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla ,giderek daha az sayıda kadın ev dışı işe ulaşabilmektedir. Bu

⁷² Sema Erder, a.g.m. , s.112

⁷³ Sema Erder, a.g.m. , s.112

durumun başka bir sonucu da ailenin düşük geliri nedeniyle erkek çocukların erken yaşta, çok düşük ücretli ve vasıfsız işlerde çalışmaya başlamalarıdır. Mingione, bu durumun, bir “çıkamaz sokak” olduğunu, çünkü bu ortamın, bir taraftan vasıfsız ve eğitimsiz genç nesil üretirken, diğer taraftan bu grupların iş piyasasına olan etkisi nedeniyle, orta ve üst sınıfların eğitim görmüş gençlerinde işsizliğine neden olduğunu belirtmektedir.⁷⁴

---

⁷⁴ Sema Erder, a.g.e., s.41

2.BÖLÜM:YOKSULLUK

Bazı insanların, kendi özellikleri, doğal koşullar veya savaş gibi insan eliyle yaratılan sorunlar nedeniyle, geçimlerini sağlamakta, hatta karınlarını doyurmakta güçlük çekmeleriyle ilgili bir olgu olarak yoksulluk, tarihin her döneminde, her toplumda rastlanabilen bir olgu. Ama bugün sosyal bir sorun olarak tartıştığımız biçimiyle yoksulluk, 16. yüzyılda Avrupa’da kapitalizmin ortaya çıkışıyla bağlantılı.⁷⁵

Yoksulluk genel olarak yeterli kaynak ve gelir sahibi olmama konumuyken , insan yaşantısının onurlu bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda, su, giyecek, barınacak ev, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve güvenlik gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olmak olarak tanımlanabilir. Yoksulluk, aynı zamanda, sosyal, politik ve psikolojik alanlarda yetkinsizlik olarak da kabul edilebilir. Friedmann, yoksulluğa birey ve devlet açısından tanım getirmek yerine, yoksullukla mücadelenin temel hareket noktalarını on ana başlıkta belirlemiştir. Bunlar: “uzman tarafından dünyaya gelmek, güvenli bir yaşam alanı, yeterli beslenme, sağlık ücretini ödeyebilmek, iyi ve pratik eğitim sürecinden geçebilmek, siyasi katılım, ekonomik olarak üretici olabilmek, işsizliğe karşı korunmak, onurlu bir yaşlılık, saygın bir şekilde defnedilmek” olarak özetlenebilir.⁷⁶

Günümüze kadar bilinen her toplumun yoksulları vardı. Bilinen her toplum yoksullarına karşı özellikle çelişik bir tutumla, bir tarafta korku ve tikslenme, diğer tarafta acıma ve merhametten oluşan kolay olmayan bir yaklaşımla yaklaştı. Her iki bileşen de aynı derece de kaçınılmazdı. İlki, yoksullara, düzenin korunmasının gerektirdiği şekilde sert muamele etmeyi mümkün kılıyordu; ikincisi standartların altına düşenlerin acınacak durumlarını vurguluyordu.⁷⁷

Modern-öncesi Avrupa, yoksulları için önemli bir işlev bulmakta modern versiyonundan daha çok adım attı. Yoksullar modern-öncesi Hristiyan Avrupa’daki herkes ve her şey gibi Tanrı’nın Çocukları’ydılar, “ilahi varlıklar zinciri” içinde kaçınılmaz bir halkaydılar. Tanrı’nın yaratısının bir bölümüydüler ve modern dünyevileştirme ya da “büyü bozumu” öncesi dünyanın geri kalanı gibi anlam ve amaca doymuşlardı. Yoksullar acı çekiyordu ve onların ıstırabı ilk günahın tövbesi ve ilahi kurtuluş izniydi. Buna karşın, onlara güvence ve yardım vermek, böylece hayır işleyip süreç içinde kurtuluşlarından pay almak da

⁷⁵ Ayşe Buğra, Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.25

⁷⁶ Nurgün Oktik, “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, Derleyen:Nurgün Oktik, Yakın Kitabevi, İzmir, 2008, s.25

⁷⁷ Zygmunt Bauman, Çalışma Tüketicilik ve Yeni Yoksullar, Türkçesi:Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, 1999, İstanbul, s.126

daha talihlilere kalmıştı. O halde yoksulların varlığı Tanrı'nın herkese bir armağanıydı: Fedakarlık yapmanın, namuslu bir hayat yaşamanın, tövbe etmenin ve ilahi saadete ulaşmanın bir fırsatıydı. Dünyevi yaşamın anlamını ölümden sonraki yaşamda arayan bir toplumun, eğer hazırda yoksullar olmasıydı, başka bir kurtuluş vasıtası icat etmek zorunda kalabileceği bile söylenebilir.⁷⁸

Modern-öncesi Avrupa'nın aksine modernitenin cesur yeni dünyası kendi kurallarını koyan ve hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeyen, mevcut her şeyi hala aklın keskin incelemesine tabi tutan, kendi otoritesine hiç sınır tanımayan ve her şeyin ötesinde “ölünün yaşayan üzerindeki gücü”nü, geleneğin, miras kalan bilginin ya da törenin otoritesini reddeden bir dünyaydı. Düzen ve norm projeleri ilahi varlıklar zinciri görüntüsünün yerini aldı. Yeri alınan görüntünün tersine, düzen ve norm insan ürünüydü, insani eylem tarafından tamamlanacak tasarımlardı bulunan ve sükunetle uyulan şeyler değil, inşa edilecek ya da yapılacak şeyler. Ve böylece yoksulların varlığı bir sorun oldu (bir sorun sıkıntıya sebep olan ve onu çözmek, bertaraf etmek ya da uzaklaştırmak için duyulan şiddetli dürtüyü harekete geçiren şeydir). Yoksullar düzen için bir tehdit ve engeldi; ayrıca normu hiçe sayıyorlardı.⁷⁹

2.1. Tüketim ve Yoksulluk

Çağdaş toplum üyelerini esasen tüketici olarak görür; onları sadece ikincil olarak ve kısmen, üretici olarak görür. Sosyal norma uyabilmek, toplumun iyi eğitilmiş bir üyesi olmak için insanın tüketim piyasasının ayartmalarına hemen ve etkili olarak cevap vermesi gerekir; “arz-temizleyici talebe” katkıda bulunması ve iktisadi bunalım döneminde “tüketici önderliğinde iyileşme”nin bir parçası olması gerekir. Tatminkar bir gelir, kredi kartları ve daha güzel bir yarın umudundan yoksun olan yoksullar bunları yapmaya uygun değildir. Buna göre, bugünün yoksulların ihlal ettiği norm, ihlal edilmesinin ihlal edenleri “anormal” kıldığı norm, çalışma değil, tüketici ehliyeti ya da yeteneği normudur. Bugünün yoksulları öncelikle “işsiz” değil “tüketici olmayan”lardır; onların yerine getiremedikleri sosyal yükümlülüklerin en önemlisi pazarın mal ve hizmetlerin aktif ve etkili alıcısı olmak olduğundan, onları öncelikle tanımlayan şey defolu tüketiciler olmalarıdır. Tüketim toplumu bilançosunun

⁷⁸ Zygmunt Bauman, a.g.e. ,s.127

⁷⁹ Zygmunt Bauman, a.g.e., s.127

denklenmesinde, yoksullar gayet açık biçimde pasiftir ve hiçbir şekilde şimdiki ya da gelecekteki aktif tarafına kaydedilmezler.⁸⁰

Tüketmek kimi zaman bireysel tüketime işaret ederken kimi zaman da kentliliği tüketmek, kentin imkanlarını tüketebilmek ile ilgilidir. Bu tüketim kimine göre de kentin kültürünü tüketmek noktasına denk düşmektedir. Kentin kültürünü tüketemeyen bir kesim kentin kültürünü kendi kültürü ile yok etmeyi seçmekte ve bu da onun kültürel tecridine neden olmaktadır.⁸¹

Yazılı tarihte ilk kez günümüzde yoksullar açıkça bir dert ve bir beladırlar. Günahlarını dengelemek şöyle dursun, hafifletecek hiçbir meziyetleri yoktur. Vergi mükelleflerinin giderleri karşılığında sunacak hiçbir şeyleri yoktur. Kar getirmek bir yana, geri ödemesi bile olmayan kötü bir yatırımdır yoksullar; yanına yaklaşan her şeyi emen ve karşılığında, belki de, bela hariç hiçbir şeyi dışarı fırlatmayan bir kara delik. Toplumun nezih ve normal üyeleri olan tüketiciler, onlardan hiçbir şey istemezler ve hiçbir şey beklemezler. Yoksullar tamamıyla yararsızdırlar. Hiç kimsenin -doğru hesaplayan, doğru konuşan ve doğru kabul edilen hiç kimsenin- onlara ihtiyacı yoktur.⁸²

2.2. Yoksulluk Kültürü Tezlerini Temel Alan Yaklaşımlar

Yoksulluk üzerine yapılan çalışmalarda, yoksulluğun nedenleri ve çözümleri bağlamında farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar kullanılmaktadır. Modern kapitalist toplum ve piyasa ilişkilerinin belirleyiciliği çerçevesinde, 18. yüzyıldan 1960'lara kadar , yoksulluğun kavramsallaştırması ağırlıklı ekonomik temelli olarak yapılmıştır. Ancak, 1960'lardan itibaren yoksulluğun bireysel mi yoksa kapitalist piyasa ilişkilerinin bir ürünü mü olduğu, ya da kültürel mi yoksa yapısal bir sorun mu olduğu tartışmaları hız kazanmıştır. Kapitalizmin yapısal ve kültürel dinamikleri arasında, hangisinin yoksullukta belirleyici etken olduğu sorusu, yoksulluğa bakışta yeni tanım ve sınıflamaların yapılmasına da öncülük etmiştir. Bu temelde yoksulluk tartışmalarında, yoksulları ve onların yaşam biçimlerini ve / veya farklılaşan kültürel özelliklerini temel alan yaklaşımlar öne çıkmıştır. Günümüzde yoksullukla ilgili yazına bakıldığında yoksulluk olgusunun; bireysel refah ve sorumluluk, sosyal ve kültürel bütünleşememe, sosyal dışlanma, sınıf-alt, sınıf-sınıf altı, yoksulluk kültürü, ayrımcılık, sosyal patoloji, toplumsal cinsiyet, ırk, etniklik, mekansal ayrışmışlık, çalışma

⁸⁰ Zygmunt Bauman, a.g.e. , s.132

⁸¹ Serpil Bozkulak, a.g.m., s.250

⁸² Zygmunt Bauman, a.g.e. , s.132,133

refahı gibi kavramlar çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.⁸³ Yoksulluğu açıklama çabalarının, yoksulları ve onların kültürel örüntülerini temel alan yaklaşımlar ile yoksulların karşılaştıkları çevresel ve yapısal unsurları temel alan yaklaşımlar olarak iki karşıt kutupta yoğunlaştığı gözlenmektedir. Neoliberal yaklaşım ve yeni muhafazakar yaklaşım ile yoksulluk kültürü tezleri yoksulluğun nedenlerini mağdurda arayan yaklaşımlardır. İnsan sermayesi yaklaşımı, yoksulluğun kadınsılaşması yaklaşımı ya da feminist yaklaşım ve yapısalcı ya da eleştirel yaklaşımlar ise yoksulluğun nedenini kapitalist sistemin doğasında ya da işleyişinde, sınıf, toplumsal cinsiyet, etniklik, ırk gibi ilişkilerde gören ve diğer uçta yer alan yaklaşımlardır.⁸⁴

“Yoksulluk kültürü” kavramını ilk ortaya atan, ABD’li antropolog Oscar Lewis’dir. Lewis’e göre yoksulluk durumu, kendi modalitelerine sahip ve kendi belirgin toplumsal ve psikolojik sonuçlarına yol açan ayrı bir kültüre yol açabilmektedir. Yoksulluk koşullarına bir “uyarlanma stratejisi” olarak yoksulluk kültürü, aile içi toplumsallaşma mekanizmaları aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan, kendine özgü bir yapısı, bir rasyoneli ve savunma mekanizmaları olan bir yaşam tarzıdır. Yoksulluk kültürü, geniş toplumun başlıca kurumlarına katılım yetersizliği, düşük eğitim düzeyi, örgütsüzlük ve geniş toplumun yetke kurumları karşısında kuşkucu/sakınmacı bir tutumla belirlenmektedir.⁸⁵

Oscar Lewis’e ve Edward Banfield’e göre; çocuklar yoksullukla ilgili değerleri ve davranışları anne-babalarından öğrendikleri için yoksulluk bir devamlılık halindedir. Çocukların ebeveynlerinden öğrendikleri inanç ve davranışları şunlardır: ilgisizlik, çekinme, kadercilik, okulu önemsememe, tasarrufun yerine daha çok zevke yönelik harcamalar, erken yaşanan cinsel deneyim, istenmeyen gebelik, sağlam olmayan bir aile yaşamı, otoriterlik, kadın merkezlilik, polis, hükümet, okul gibi sosyal kurumlara güvensizlik. Lewis, çocuklar ergenlikte olgunlaştığı için yaşamaya ve çalışmaya yönelik negatif yönlendirmelerin sosyal hayata girişte onları iş ve sosyal yaşamda daha az donanımlı yapacağını söyler.⁸⁶

⁸³ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları”, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, Derleyen: Nurgün Oktik, Yakın Kitabevi, İzmir, 2008, s.57

⁸⁴ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.58

⁸⁵ Sibel Özbudun, “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör Yasemin Özdek, TODAİE Yayın, Ankara, 2002, s.60

⁸⁶ Vincent N. Parrillo, John Stimson, Ardyth Stimson, Contemporary Social Problemlers, Third Edition, by Allyn & Bacon, 1996, s.232

2.2.1 Yeni Muhafazakar Yaklaşım

Yoksulluk olgusunu bireysel özelliklere bağlı olarak açıklamak ve yoksulu özellikle tembellikle, ama aynı zamanda hesabını bilmezlikle, kötü alışkanlıklara sahip olmakla, aile hayatının düzensizliğiyle, bazen de çok çocuk yapmakla suçlamak eğilimi, kültürel ve tarihsel farkları aşarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Yoksulluğun, coğrafi, etnik veya ulusal açıdan çoğunluktan farklı bir grubun, mesela köyden yeni gelenlerin, Romanların, Kürtlerin veya göçmen işçilerin arasında özellikle yaygın olduğu durumlarda, suçlama nesnesinin bireyden “kültür”e kaydığı görülür.⁸⁷

Bu yaklaşımda, sosyal devlet uygulamalarının, aileyi, geleneksel ve gönüllü kuruluşları ve sosyal ağları zayıflattığı; yoksulları tembelliğe ittiği; kuralsızlığı ve suçu artırdığı iddia edilir. Yoksulluk kültürünün özellikleri arasında sayılan değişkenlerden alkol ve uyuşturucu düşkünlüğü, cinsel iradesizlik, şiddete başvurma, sorumluluktan kaçış gibi davranış örüntülerinin yoksullar arasında yaygın olduğu görüşü yeni muhafazakarlarca benimsenir. Ayrıca, yoksulların yardıma bağımlılıkları, çalışmamaları, eş ve çocukları terk etmeleri, tembellikleri gibi yoksulluk kültürü tezleri, sosyal devlete saldırılarda temel alınır. Cömert kabul edilen sosyal yardımların, yoksulluk kültürünün doğmasında önemli bir yeri olduğu savunulur. Yoksullar, “bedava yaşayanlar” ve “kaybedenler” (looser) olarak tanımlanırken yoksulluk yardımları da “hükümet sadakası” olarak adlandırılıp etiketlenir.⁸⁸

Yeni muhafazakarlarca benimsenen yoksulluk kültürü yaklaşımında, yoksulluk ya da refah yardımları “özgürlük ve eşitlik” ikileminde bir çıkış yolu olarak görülmez. Serbest piyasa sistemi içinde başarılı olanın gelirine ve servetine, artan oranlı vergi adı altında el konularak ve toplumun düşük gelirli gruplarına transfer edilerek, çalışkan, azimli ve başarılı olanlar cezalandırılmakta, tembellik özendirilmekte, başarısızlık hoş görülmekte ve yoksulluk kültürü körüklenmektedir. Dolayısıyla, yoksulluk yardımlarının yol açtığı zararları ortadan kaldırmak için sosyal devlet programları kaldırılmalıdır. Ayrıca, yoksullara çalışma ahlakı ve sorumluluk üstlenme anlayışı kazandırılarak, davranış değişimi ve moral dönüşüm gerçekleştirilmelidir.⁸⁹

⁸⁷ Ayşe Buğra, a.g.e., s.11

⁸⁸ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, s.70

⁸⁹ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.71

2.2.2. Neoliberal Yaklaşım ve Yoksulluk Kültürü Tezleri

1970'lerden itibaren yoksulluk kültürü tezlerini de benimseyen neoliberal bakışla yoksullar; ahlaki olarak zayıf, ekonomik olarak üretken olmayan ve tembel, çalışmayı sevmeyen, psikolojik olarak özgüvensiz ve sosyolojik olarak da sapma davranışlarını sergileyen bir grup olarak değerlendirilir. Neoliberal bakışta yoksulluk sorununun çözümü, çalışma etiği ve bireysel sorumluluk bağlamında, yoksulları piyasada ücretlendirilmiş işgücüne katmakta görür. Yoksul mahallelerinin, kapitalist sistem ve toplum yapısıyla bütünleşmelerini sağlamak, yoksullara devlet eliyle yardım vermek ve onları pahalı mesleki kurslarla eğitmekten daha yararlıdır. Çözüm yoksulları çalışmaya yönlendirmektir. Yoksulların iş yok mazeretlerine sığınmalarını engellemek için de, iş yerlerinin yoksullara iş vermelerini sağlayıcı ve işgücü maliyetlerini düşürücü ekonomik ve mali önlemler önerilir. Yoksulluk kültürünün ortadan kaldırılabilmesi için, yoksul mahallere egemen olan yoksulluk kültürü yerine, kapitalizmin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısı ve orta sınıf değerleri egemen kılınmalıdır.⁹⁰

2.2.3. Yoksulluk Kültürü Tezlerinin Eleştirel Bir Değerlendirilmesi

Tüm yoksulların tek bir kültüre sahip olduğunu söylemek, günümüzün karmaşık kapitalist toplumsal yapısıyla örtüşmemektedir. Böyle bir bakış açısında, hem grup tanımı, hem de oldukça heterojen bir grubun mekandan ve zamandan bağımsız olarak, ayrık tek bir kültürün olduğu anlayışı eleştiriye açıktır. Bir grubun diğer bir gruptan kültürel olarak ayrıştığı yönler olduğu gibi, belki ondan daha önemlisi, bir grubun kendi üyeleri arasında kültürel açıdan farklılıklar da vardır.⁹¹

Lewis'in *İşte Hayat*'ı kaleme aldığı 1950'li yıllarda, kapitalizm koşullarında da olsa, farklı tarihsel birikim modelleri izleyen ve farklı kültürel biçimlenişlere sahip olan toplumlar için türdeş bir "yoksulluk kültürü"nü varsaymak, erken bir girişim gibi gözükmemektedir. Londra'da (ağırlıklı olarak İngiliz) işçi sınıfını, ABD'de (kölecilik bakiyesi) siyahları ve Meksika'nın kentsel varoş ve kırsalındaki yerlileri türdeş bir yoksulluk kültürünün mensupları

⁹⁰ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.73

⁹¹ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.78

olarak görmek, çeşitli ezilme ve sömürü modaliteleri arasındaki farklılıkları muğlaştırmaktadır. Bu bakımdan yaklaşımında; kültür, sınıf ve etnisite ilişkileri belirsizdir.⁹²

Yoksulluk kültürünün hangi koşullarda, hangi gerekçelerle ve ideolojik formatla sunulduğu irdelenirken, neden-sonuç ilişkilerinin kurulmasında yüzeysel değerlendirmelerinin ötesine geçilmesi, yapısal, bireysel, sınıfsal, hatta grupsal (etnik, dinsel, cinsel, bölgesel vb) değişkenliklerin de dikkate alınması gereklidir. Yoksulların içinde yaşadıkları toplumun sınıfsal yapısı, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, ayrışma ve dışlanma süreçleri ile bunları belirleyen etkenler bütünsel bir yaklaşım içinde ele alınmadan, yoksulluğun sadece indirgemeci bir kültürel bakış açısıyla çözümleyen yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır.⁹³

Gelişmiş ülkelerde, özellikle ABD’de, yoksul aileler arasında çalışmayı ve sorumluluğu teşvik etmeyen rol modellerinin ve gevşek aile bağlarının, çocuklarda bireysel kimlik gelişimine engel olduğu, yoksul gençleri çalışma yerine suça teşvik ettiği ve bunun kuşaklararası bir kısır döngüye dönüştüğü varsayımı, yoksulluk kültürünün temel tezlerinden biridir. Ancak, Ritzer, böylesi bir yaklaşımın ABD örneğinde sadece genç yoksullarda değil, orta sınıfta da olduğunu belirtir. Yine benzer biçimde Peterson da, bir yaşam biçimi olarak alkol ve uyuşturucu kullanımının sadece yoksullarda değil, zenginlerde de yaygın olduğuna işaret eder. Dolayısıyla, yoksulluk ile suç arasında, yoksulluk kültürü temelinde doğrudan bir ilişki kurmak geçersiz bir tezdur. Giddens’in belirttiği gibi, sanayileşmiş toplumlarda sapma ya da anomi olarak değerlendirilen davranışlar, ekonomik eşitsizliklerin bir yan ürünüdür. Ayrıca, İçli’nin de belirttiği gibi, Merton’un ortaya koyduğu anomi kuramında, sanayileşmiş toplumlarda sapma davranışının ve suça yönelmelerin insanların sahip oldukları koşullar ve amaçlar arasındaki uyumsuzluklar sonucu ortaya çıktığı gerçeği vurgulanmıştır.⁹⁴

Yoksulluk kültürü yaklaşımında, yoksulluk ile suç arasında kurulmaya çalışılan ilişkide, yoksulların disiplin, çalışma ve ahlak konusundaki tutumlarının suç oranlarını yükselttiği iddia edilmektedir. Ancak bu indirgemeci iddialar, konuyu açıklamaktan çok, ideolojik niteliklidir. Yoksullara yönelik bir sosyal etiketlemeyi beraberinde getirmekte, yoksullara yönelik geliştirilen siyasalara karşı toplumsal duyarlılıkların azalmasına ve yoksulların toplumsal ve ekonomik süreçlerden dışlanmalarına yol açmaktadır.⁹⁵

Küresel yoksulluk kültürünün bir başka önemli yönü ise “dışlanmışlık/marjinalite” ile belirlenmesidir. Mevcut sistemin, bu dışlanma/marjinalite durumunu giderecek, hatta hafifletecek araçlardan yoksun olması ve bu durumu derinleştirme eğilimini sürdürmesi

⁹²Sibel Özbudun, a.g.m., s.62

⁹³Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.79

⁹⁴Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.80

⁹⁵Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, a.g.m., s.81

ölçüsünde, “çıkışsızlık” da yeryüzü yoksullarının ortak bir özelliğini oluşturmaktadır. Bu çıkışsızlık duygusu yeryüzü yoksulluğun “etnikleşmesi” olgusuyla birleştiğinde, tepkileri de giderek etnik ve/veya dinsel bir temele yerleştirmektedir.⁹⁶

2.3. Yeni Kentsel Yoksulluk ve Sınıfı

20.yüzyılın sonlarında yaşam standartlarında ciddi bir gerileme yaratan yoksulluk, dünya tarihinde benzerine rastlanmayacak biçimde küreselleşmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında egemen paradigmasını oluşturan Modernleşme Okulunun tez ve varsayımları doğrultusunda ‘sanayi toplumuna geçiş’ sürecine ait, geçici bir olgu olarak, daha çok az gelişmiş ülkeler bağlamında tartışılan yoksulluğun, 21. yüzyıla gelindiğinde, sanayileşmiş kapitalist ülkeleri de içine aldığı ve sistemin meşruluk temellerini sarsacak boyutlara ulaşmış olduğu, Dünya Bankası gibi kuruluşların da bu sorunu gündemine almasıyla kendini göstermektedir.⁹⁷

Kentin sunduğu olanakların hızla geliştiği bu dönemde dünyada ve Türkiye’de de giderek belirginleşen, yoksulluğun ve kent yoksullarının hızla artmasıdır. Makro düzeyde uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar ile biçimlendirilen bu süreçte kent, bir yandan kendisini günün koşullarına göre yenilemeye, olanakları ve yetenekleri ölçüsünde çağı yakalamaya ve bir “yerel” olarak cazip kılmaya çalışırken, aynı zamanda geçmişten daha farklı ve daha derin bir biçimde hissedilen kent yoksullarını da bünyesinde artırmaktadır. Mekanda artık çok net bir biçimde gözlenebilen bir gelişme, istihdamdan beslenmeye, sosyal güvenliğe, eğitime, sağlığa kadar birçok alanda da ayrışmalara neden olmanın yanı sıra, giderek bir kenara itilen kent yoksullarının kentten birer kentli olarak yararlanması ya da beklenti oluşturmasını da sınırlayarak, kendilerinin kentlileşmelerinin de pek beklenmediği bir görüntü yaratmaktadır.⁹⁸

Refah devletinin doğuşundan önceki yoksulluk sistem içinde oluşmakta, çalışan kesimlerin büyük kısmı ciddi yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Başka bir deyişle, yoksul kesimleri oluşturanların büyük oranda sistem içinde yer aldığını, sistem dışı kalanların daha küçük bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Pozitivist yoksulluk araştırmalarının atası sayılan Rowntree’nin 19. Yüzyıl sonu İngiltere’si üzerine çalışmaları bu konuda ilginç bulgular sunmaktadır. Rowntree’nin çalışması öncelikle yetersiz gelirin nedenlerine

⁹⁶Sibel Özbudun, a.g.m., s.67,68

⁹⁷Sevilay Kaygalak, a.g.m., s. 125,126

⁹⁸Atilla Göktürk, “Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002, s.218

odaklanır. Bu çalışmada, yoksul olarak seçilen grubun dörtte üçünün yetersiz ücret ve ağır aile yükleri yüzünden yoksulluk çektiği belirtilmektedir. Geri kalanların çok büyük bir bölümü hastalık, ölüm, kısa ve düzensiz iş veya geçici işsizlik gibi nedenlerle yoksulluk çeken kesimlerdir. Lümpen proletarya izlenimi veren grubun ağırlığı, ihmal edilebilir bir orandadır. Rowntree'nin 1950'de İngiltere'de aynı yerde yaptığı bir başka alan çalışması yoksulluğun değişen yapısının da ilk işaretlerini vermektedir. Yeni alan çalışmasının sonuçları, yoksulluğun artık sistem içinde yer alanların değil bir şekilde sistem dışında kalanların sorunu olduğunu göstermektedir. Sistem içinde çalışanların çok büyük bir grubu yükselen reel ücretler ve hızla artan istihdam sayesinde yoksulluktan kurtulmaya başlarken, yoksul grupların çok büyük parçasını yaşlılar -çoğunluğu çocuklarını ve kocasını savaşta kaybeden yaşlılar- oluşturmaktadır. Daha sonraki yıllarda refah devleti ülkelerinde yapılan çalışmalar sistem dışında kalanların yoksulluğuna yönelecektir. Bu durumda gelişmiş ülkelerde karşılaşılan , 19. yüzyılın proleter yoksulları değil, Myrdal'ın ilk defa kullandığı terimle sınıf bile olmayan sınıfaltı yoksullarıdır.⁹⁹

1960'ların başında sosyolog Gunnar Myrdal tarafından ilk defa kullanılan sınıfaltı terimi, 1981'de New Yorker dergisinde bir dizi makalede toplanmıştır. Bir dizi makale içinde toplanmasının ardından sınıfaltı terimi eğitimli Amerikalıların gündelik kullanılan kelimelerinden biri haline gelmiştir. Buradaki ortak düşünce toplumun ekonomik ve kültürel yaşamdan dışlanan üyelerinin ve yoksul sınıfların en altındakilerin sınıfaltını oluşturduğudur. Sınıfaltı olarak tanımlanan grubun kimlerden oluştuğu ve sınıfaltının ne kadar büyük bir grubu içine aldığı üzerine tartışmalar yoğunlaşmaktadır. Sınıfaltı üzerine en genel açıklama, sınıfaltının uzun dönemli yoksulluğun içine düşenlerden oluştuğudur. Bu yaklaşımla, bütün yoksul insanların %40 ile %60 arasının sınıfaltı içinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir yaklaşımda ise, sınıfaltı en düşük gelire sahip “yoksulların en yoksulları” olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda ise yoksul insanları içinde sınıfaltının %30 ile %45 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Son olarak en dar yaklaşım, yoksulların aynı semt ve mahallelerde yaşadığı görüşüdür. Nüfus sayımındaki bilgilere dayanan tahminler, yoksulların %10'unundan daha azının böyle mahallelerde yaşadığını göstermektedir. Sınıfaltı terimini çoğu gazetecinin sansasyonel bir şekilde kullanmasından dolayı, bazı sosyologlar sınıfaltı teriminin kullanılabilirliğine rağmen bu terimden rahatsız olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, sınıfaltı, William Julius Wilson'un kelimeleriyle “yoksulluk probleminin kalbi” olarak tanımlanır. Sınıfaltının üyeleri, bir bütün olarak yoksul insanların nüfusundan, yoksulluk

⁹⁹ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s. 68,69

İNİNDE BÜYÜMEYE DAHA YATKINDIR. ÖZELİKLE EĞER ÇOK FAKİR BİR ÇEVREDE YAŞAYAN SINIFALTINDAN bahsediyorsak, bu sınıfaltı etnik azınlıklardan meydana gelmektedir. Bu tanımdan da anlaşılır ki, sınıfaltının %65'i siyah ve %22'si Latin'dir. Sınıfaltının üyeleri yetersiz bir eğitim altyapısı ve sosyal yardım tarihiyle tek ebeveynli ailerden gelme eğilimindedir. Sınıfaltındaki insanların büyük bir oranını okuma ve yazma bilmeyenler ve başka meslek yeteneği olmayanlar oluşturmaktadır. Geçmişte sınıfaltının üyeleri en azından küçük zanaat işlerinde çalışabiliyorlarken, bugün iş piyasasındaki değişimlerle artık bu imkanlara sahip değildirlir. Bu etkenler sonucunda sınıfaltının birçok üyesi, kırılması son derece zor olan, kendini devam ettiren yoksulluk devinimine adım atar. Ve gerçek, toplumun artık onları kullanmaması ve bu yüzden de onları görmezlikten gelmesidir.¹⁰⁰

Gunnar Myrdal'ın literatüre kazandırdığı “underclass” (sınıf altı) kavramı genelde ırksal özelliklerle bağlantılı olarak yoksulluğun kronikleşmesi ve derinleşmesi olgusundan söz etmektedir. 1980'lerden sonra “sınıfaltı” üzerinde yoğunlaşan tartışmalara göre sınıf altının temel özelliği, niteliksiz işgücünün, işgücü piyasası dışına atılması; kronik işsizlik, yoksulluk ve toplumsal dezavantajlı gruplara dahil olma olarak belirlenmiştir. Geniş anlamı ile kendi kaynakları ile geçinemeyen, devletin ya da başka kurumların desteğini almak zorunda kalan kesimleri tanımlamaktadır.¹⁰¹

“Sınıfdışı” terimi herkesi kuşatıcı ve kapsayıcı olmayan, parçalarının toplamından daha küçük olan bir toplumun betimlemesine aittir. “Sınıfdışı” sınıfların ötesinde de ve hiyerarşinin dışında, ne yeniden içeri alınma şansı ne de zorunluluğu olan insanlardan oluşan bir sınıf görüntüsünü çağırıştırır; diğer insanların yaşamlarına hiçbir faydalı katkısı olmayan ve genel olarak ıslah edilemez, herhangi bir rolü olmayan insanlar. Onların tümünü damgalayan ayırt edici bir nitelik, diğerlerinin onların varlığı için geçerli bir sebep görmemeleri ve onlar etrafta olmadıklarında kendilerinin çok daha iyi durumda olacaklarını hayal edebilmeleridir.¹⁰²

Sınıfaltı sadece uyuşturucu müptelası, çalışmak istemeyen, lümpen proletaryayı içermemekte, ondan daha da geniş bir kitleyi, yani işsizlik girdabına girmeye başlayanları da kapsamaktadır.¹⁰³

¹⁰⁰James William Coleman, Social Problems, A Brief Introduction, by Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1998, s.133

¹⁰¹ Betül Altuntaş, a.g.m., s.34,35

¹⁰² Zygmunt Bauman, a.g.e. , s.97,98

¹⁰³ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.69

Gerek sosyal bilim alanında , gerekse de kamuoyunda büyük bir etki yaratmış olan Gerçek Dezavantajlılar (The Truly Disadvantaged) isimli kitabında Wilson, sınıfaltını ırksal ve davranışsal öğelere indirgeyen karikatürleştirilmiş betimlemeyi reddederek, onun çok karmaşık faktörlerin bir sonucu olduğunu ileri sürer. Sınıf-altına ikili bir tanım getiren Wilson, bir yandan siyah Amerikan gettosunun onu diğer kentsel mekanlardan ayıran en bariz özelliklerini (yüksek suçluluk, evlilik dışı doğum, tek ebeveynli aileler, sosyal yardımlara bağımlılık) sıralarken, diğer yandan da bu özellikleri doğuran ve besleyen yapısal unsurları vurgular. Toplumsal, demografik, mekansal ve ekonomik olarak dört başlıkta incelenen bu unsurlar sırasıyla, ırka dayalı ayrımcılık, kırsal kesimden göç sonucu siyah nüfusun hızla artması, kentsel yoksulluğun belli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olan ayrışma mekanizmaları, ekonominin yeniden yapılanması neticesinde üretim yapan işyerlerinin siyahların yoğun olarak yaşadığı kentiçi bölgelerden hızla uzaklaşmasının yanı sıra, kalifiye olmayan işgücüne duyulan gereksinimin azalması nedeniyle eğitim seviyesi Amerikan ortalamasından düşük olan siyah nüfus içerisinde işsizliğin artışıdır.¹⁰⁴

Yeni oluşmaya başlayan sınıfaltı, gelişmiş ülkelerde 1970'lere kadar ciddi boyutlara ulaşmamış, bu kesimler azınlıkta kalmıştır. 1970'lerden itibaren girilen krizle birlikte yoksullara kol kanat gerebilecek refah devletinin çöküşü, imalat sanayinin gelişmekte olan ülkelere göçü, postendüstriyalizmin ortaya çıkışı ve sonucunda uzun dönem işsizliğin doğuşu, sınıfaltı bir kitlenin ortaya çıkmasının temel nedenidir. Gelişmiş ülkelerde ağırlığı hızla azalan imalat sanayinin yerini doldurmaya çalışan hizmet sektöründeki iş imkanlarının niteliği de sınıfaltı oluşumunda etkili olmuştur. Yeni hizmet ekonomisinin ortaya çıkışıyla beraber, ya çok özel nitelik gerektiren işler ya da hiçbir niteliğin gerekmediği işler çoğalmaya başlamıştır. Niteliğin pek gerekmediği işler çoğunlukla istikrarın olmadığı, esnekliğin uygulanmaya çalışıldığı işlerdir. Bu nedenle hayli yetenek gerektiren işgücü piyasasında yukarı yönelişler olurken, asgari eğitim ve yetenek gerektiren işgücü piyasalarında çalışanlar için hemen sürekliliğe dönüşebilecek bir işsizlik riski oluşmuştur. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin son yirmi yıllık deneyiminde ortaya çıkan yeni yoksullar sadece uzun dönem işsizlik yoluyla ekonomik dışlanmayla karşılaşmamakta, politik denklemin tamamen dışına çıkma ve her türlü sosyal grup ve aileden kopma sonucu siyasal ve sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır. İşte bu dışlanan kesimler artık sınıf bile olamayan sınıfaltını, yani yeni yoksulları oluşturmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Bediz Yılmaz, "Türkiye'de sınıf-altı: Nöbetleşe yoksulluktan müebbet yoksulluğa", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 113, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008, s.130

¹⁰⁵ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.69,70

Çok sayıda araştırmacı bugün kentlerde yaşanan yoksulluk olgusunun geçmiştekinden farklılaştığı konusunda hemfikirdir ve toplumun büyük bir kesimini etkisi altına alan yoksulluğun bugünkü biçimini “yeni kentsel yoksulluk” olarak tanımlamaktadır. Yeni kentsel yoksulluk, eskiden nüfusun küçük bir kısmı açısından durağan bir olgu olarak tartışılan ya da düşük sanayileşme ve hızlı kentleşmeyle bağlantılı bir olgu olarak açıklanan kentsel yoksulluğun, neo-liberal politikalar sonucu enformel sektör, taşeronluk gibi istihdam biçimlerinin, esnek üretim adı altında ekonomideki ağırlığının artmasıyla daha da yaygınlaşması ve kronikleşmesini temel alarak daha geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Bu anlamda yeni kentsel yoksulluk, az gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkeleri de kapsayacak bir biçimde, sadece toplumsal bir kategori olarak yedek emek ordusunun parçası olan kent yoksulları kategorisini değil, son yıllarda görece olarak yoksullaşan daha geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını anlatmak üzere kullanılmaktadır.¹⁰⁶

Gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan, sistem dışına atılmış, kronik bir yoksulluğa mahkum, mücadele yeteneğini kaybetmiş, kent içerisinde tecrit edilmeye çalışılan yeni yoksullar, ne formel ne de enformel tarafından içerilen bir kesimi oluşturmaktadır.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Sevilay Kaygalak, a.g.m., s.126,127

¹⁰⁷ Oğuz Işık – M. Melih Pınarcıoğlu, a.g.e., s.66

3.BÖLÜM: ANTALYA'DA YENİ KENTSEL YOKSULLUK VE SOKAK TOPLAYICILARI

3.1.Çöp Toplayıcıları

Çöp, toplumsal ve giderek kozmik bir sorun olarak, daha çok modern çağlarda, üretimin belli bir şekilde örgütlenmesine bağlı olarak, “tüketim toplumu” adı verilen belli bir toplumsal yapının gündeme getirdiği bir sorun şeklinde kendini sunuyor. Şüphesiz bu çerçevede kendini yepyeni bağıntılar içinde, yeni, başa çıkılması gereken yepyeni bir sorun olarak tanımlıyor. Oysa “çöp” hep vardı, tüketim de “tüketim toplumu”ndan önce başka bağıntılar içinde süregeliyordu. Ama tüketim niceliksel ve niteliksel bir dönüşüm geçirince çöp de çağ atladı, ve belki de ilk kez kendini “çöp” olarak, olduğu ve olmaya devam etmek istediği haliyle, o hem çok tanıdık, hem de bir den bize çok yabancı, ürkütücü gelen şekliyle gösteriverdi.¹⁰⁸

İnsanlık, esas olarak, Maya uygarlığından beri çöp sorunu ile çöpleri ya depolayarak, denizlere, nehirlere atarak ya da ya da yakarak başa çıkmaya çalıştı. Endüstri devriminden sonra, toksik ve kimyevi artıkların yarattıkları hasar gözlenince, “çevre”nin sonsuz bir çöplük olmadığı anlaşıldı. Böylece, yirminci yüzyılın başlarından itibaren yeniden işleme (recycling) ya da son zamanlarda özellikle üzerinde durulan, atıkları yeniden kullanma yoluyla azaltma (reuse) türünden yeni yöntemler önerilmeye başlandı. Yüksek teknolojiye bağımlı yaşayan toplumlarda, bir kişinin günde bir ila bir buçuk kilo atık ürettiği hesaplanmaktadır. Bu da, çeşitlilik içeren talep örüntüleri ile desteklenen, yüksek ölçekte üretim ve tüketim gerektiren, sanayi, hatta kapitalist bir örgütlenme bağlamında ortaya çıkan bir olgu. .¹⁰⁹

Çöpün giderilmesi ve yeniden dönüşümü örgütleyen tüm faaliyetler; kentlerde belediyelere ait bir hizmet alanıdır. Ev çöpünün alınması, zehirli ve zararlı atığın, sıhhi atıkların, yeşil atıkların, inşaat ve sökümden çıkan atıkların, pazar ve sokak atıklarının ve sanayi atıklarının bertaraf edilmesi, çöpten kazanılabilir maddelerin ayrıştırılması vb. tüm işlemler; çöpten gelir sağlayan bir sektör de oluşturmuştur. Çöpün atıldığı ilk andan başlayarak geri dönüştürme, depolama ve kompose etme ve üçüncü olarak da çöpü yok etme aşamalarında ve çöpün ekonomik yeniden kazanımında; güney ülkelerindeki kentlerde, vazgeçilmeyen ama görmezden gelinen ve meslek onuru düşük bir grup olarak da “çöpten

¹⁰⁸Melih Başaran , “Tuhaf Bir Cazibe Olarak Çöp”, Defter Dergisi, Sayı:31, Metis Yayınları,İstanbul 1997, s.49,50

¹⁰⁹Galip İsen, “Bir Paradigma Sorunu Olarak Çöp”, Cogito Dergisi, Sayı:43,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.139

geçinenler”i ve “çöp toplayıcılar”ı yaratmıştır. Yani çöpü sokaktaki çöp tenekesinde veya atık alanlarında ayıklayıp satarak, bir kentsel hizmeti gerçekleştirirken, kendi geçimlerini sağlayanlar. Bu yolla, örneğin Türkiye’nin büyük kentlerinde çöpün yeniden kazanım oranı, İngiltere’nin yeniden kazanım oranının üzerine çıkmaktadır. Ancak, başlı başına bir nesne-meta olarak çöp ve çöpten geçimini sağlama, bireysel bir çözüm olarak düşünülemez. Aksine “çöpten kazanma” olgusu küreselleşmenin tüm sonuç ve etkilerinin görülebildiği bir alan olarak, bir güç ilişkileri ve çıkar hesapları alanları olarak karşımızdadır.¹¹⁰ Post-Fordist üretim sistemlerinin yaygınlaşması ile imalatın, çevre ve yarı çevre ülkelere kayması, emeğin değerini düşürücü düzenlemelerle sözleşmeli, yarı zamanlı, esnek ve geçici çalışma biçimlerinin geliştirilmesi, firmada üretim organizasyonunun yine emeğin değerini düşürecek biçimde yeniden yapılanması, işgücü piyasasının kutuplaşması, devletin tarım sektöründen çekilmesi bu yeni dönemin göstergeleridir. Ayrıca kır kent dengelerinin bozulması, zorunlu göçle kentlere yığılan nüfusun sorunlarının çözümsüz kalması kente tutunamayan kitleler açısından yeni iş kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹¹¹

3.2. Geri Dönüşüm Süreci

Atıkların özelliklerinden yararlanılarak içindeki bileşenlerin fiziksel, kimyasal veya biyokimyasal yöntemlerle başka ürünlere veya enerjiye çevrilmesine “geri dönüşüm” denilmektedir. Başka bir deyişle geri dönüşüm, kullanım dışı kalan nesnenin, yani çöpün hammadde olarak kullanılıp yeniden imalata katılmasıdır. Türkiye’deki çöp miktarının yaklaşık %15-20’sini geri dönüştürülebilir nitelikli atıklar oluşturmaktadır. Cam, kağıt, plastik, pil alüminyum, yazıcı tonerleri, motor yağı, otomobil aküleri gibi maddeler geri dönüştürülebilir maddelerdir. Örneğin atık kağıt, hammadde olarak kullanılan odundan selüloz üretimine nazaran çok daha az enerji harcanılarak hammadde haline getirilebilmektedir. Kullanımdan geri dönen atık kağıtlar , mürekkepten arındırma ve beyazlatma gibi birtakım işlemlerden geçirilir. %100 geri dönüşümlü kağıttan üretilmiş bir ton kağıt; 16 ağaç, 4100 kws enerji ve yaklaşık 26.5 metre küp suyun tasarruf edilmesi demektir. Geri dönüşümlü liften üretilmiş kağıt, hava kirliliğini %74, su kirliliğini %35, enerji sarfiyatını %28 oranında azaltmaktadır. Bir ton kullanılmış kağıt, geri kazanıldığında 16 adet çam ağacının, bir ton kullanılmış gazete kağıdı kullanıldığında ise 8 adet çam ağacının

¹¹⁰ H. Neşe Özgen, “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayınları, sayı:89, İstanbul, 2001, s.91,92

¹¹¹ Betül Altuntaş, a.g.m., s.33

kesilmesi önlenmiş olur. Plastik ‘çöp’lere baktığımızda ise, çok daha farklı bir durumla karşılaşırız. Son yıllarda ucuz üretildiği için birçok sektörde ahşap, cam ve metal ambalajın yerini alan plastik petrolün bir türevidir. En çok kullanılan plastik ambalaj çeşitleri olan PET şişeler, PVC malzemeler ve PE poşetlerin geri kazanılması mümkün değildir. Bir süre sonra moleküler yapıları bozularak yeniden kullanılamaz hale gelirler. Plastik doğada yok olma süresi 1000 yıldır. Ham petrol, doğalgaz gibi yenilemeyen kaynaklar plastik üretimi için azaltılmakta, oluşan zararlı gazlar hava, su ve çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Bazı plastiklerin geri dönüştürülmesi mümkün olsa da çok sınırlıdır.¹¹²

Atık maddenin geri dönüşümüne ilişkin emek süreçlerinde formel alanla enformel alanın iç içe geçip bütünleştiği görülmektedir. Sektör, çeşitli illerden metropollere gelen yığınların yaşama tutunmasına yardım etmiş ve giderek de kalıcı bir çalışma ve yaşama alanına dönüşmüştür. Atık madde dönüşüm süreci, yalnızca atık madde toplayıcılarıyla sınırlı olmayan, farklı aşamalardan geçen dev bir sektördür. Bu sektörel döngünün ilk aşamasını ağırlıkla çocuk, genç ve yetişkin erkeklerce gerçekleştirilen çöpten atık maddelerin toplanması işlemi oluşturmaktadır. Bu maddeler, karton, beyaz kağıt, metal, plastik, cam ve demirdir. İkinci aşama, toplayıcılar tarafından el arabalarıyla toplanan kağıt ve diğer ürünlerin genellikle sokak aralarında bulunan depolara satılma aşamasıdır. İrili ufaklı çok sayıda depo aynı zamanda yüzlerce toplayıcıyı barındıran yaşam alanlarıdır. Üçüncü aşama, depolardan kamyonlarla, ana depoya gelen atık maddelerin, preslenmesi aşamasıdır. Dördüncü aşamada maddeler 700-1000 kg’lık balyalar haline getirilmekte, her türlü sosyal güvenceden uzak depo çalışanları da sektörün bir uzantısı durumuna gelmektedir. Beşinci aşamada balyalanan ürünler fabrikalarda yeniden ayrıştırılmaktadır. Bu aşama enformel alanla formel alanın buluştuğu son duraktır. Altıncı aşamada balyalanan ürünler cinsine göre ayrılarak, kimyasallarla yeniden buluşturulmakta ve çeşitli aşamalardan geçerek yeniden kullanıma hazır hale gelmektedir.¹¹³

3.3. Antalya

2009 yılında yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemiyle tespit edilen Türkiye nüfusu 72,561,312’dir. Antalya şehri, 1,919,729 nüfusuyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Konya şehirlerinden sonra Türkiye’nin 7. büyük kentidir. Yine Antalya’nın yıllık

¹¹² Cogito Dergisi, Sayı:43, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.127, 140, 147

¹¹³ Betül Altuntaş, a.g.m., s.36,37

nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerindedir. 2009 yılı itibariyle Türkiye'nin yıllık nüfus artışı hızı (binde) 14,50'ken, Antalya'nın yıllık nüfus artışı hızı (binde) 32,0'dır. Yine bu rakamla Antalya nüfus artış hızı bakımından 4. büyük ildir.¹¹⁴ Antalya'da nüfusun büyümesinin ve kentleşmenin temel dinamiğini göç hareketleri oluşturmaktadır. Göç eden nüfusa baktığımızda ise; göç eden nüfus yaş olarak çalışma çağındaki nüfustur ve dışarıdan göç edenlerin büyük kısmı Güneydoğu ve İç Anadolu'dan gelmiştir. Yine göç eden nüfus içinde erkekler daha fazladır.¹¹⁵ Antalya'ya göçün en önemli nedeni işsizliktir ve Antalya'nın işsizlik ortalaması Türkiye'nin altındadır. Özellikle yaz aylarında turizm sezonunun açılmasıyla Antalya'ya Türkiye'nin her yerinden daha fazla insan çalışmak için göç etmektedir. Yine işsizlik ortalamasına dönecek olursak; ilk kez işsizlik verilerini il bazında açıklayan TÜİK'in, 2008 İl Düzeyinde Temel İşgücü göstergelerine göre; Türkiye genelinde işsizlik oranı yüzde 11 olarak tahmin edilmiştir. İşsizlik oranının en yüksek olduğu il %22,1 ile Şırnak ve Şırnak'ın ardından %20,5 ile Adana ve 18, 3 ile Hakkari gelmektedir. Antalya'nın işsizlik oranı ise 9,7'dir.¹¹⁶

3.3.1. Yöntem

Antalya'da sokak toplayıcıları üzerine yapılan alan çalışmasında, araştırma yöntemi olarak derinlemesine mülakat tekniği kullanılmış ve 18 sokak toplayıcısıyla yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen 18 toplayıcıdan 4'ü bayan toplayıcı ve 2'si de çocuk toplayıcıdır. Görüşmelerin hepsi sokak toplayıcıları çalışırken yapılmıştır ve görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşmelerde sokak toplayıcılarına genel olarak; “nereli oldukları”, “nerden geldikleri”, “neden Antalya'yı tercih ettikleri”, “Antalya'ya geliş sürecinde tanıdık-akraba ilişkileri kullanıp kullanmadıkları”, “ne zamandır bu işi yaptıkları”, “kaç kardeş oldukları”, “medeni durumları”, “kaç çocukları oldukları” “eğitim düzeyleri”, “günlük kazançları”, “kazançlarıyla bir birikim yapabilme imkanının olup olmadığı”, “sosyal güvence”, “gecekondu da mı apartmanda mı oturdukları”, “oturduklarının yerin kira mı kendilerine mi ait olduğu”, “çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklar”, “belediye ve zabıta ile ilişkileri”, “bir kurumdan yardım alıp almadıkları” gibi sorular yöneltilmiştir. Çalışmada italik yazılan kısımlar görüşmecilerin kendi cümleleridir.

¹¹⁴ www.tuik.gov.tr

¹¹⁵ Sevinç Özen Güçlü, a.g.e., s.45,46

¹¹⁶ www.tuik.gov.tr

3.3.2. Antalya’da Sokak Toplayıcılarının Çalışma ve Yaşam Koşulları

Toplayıcılık sektörü, 1980’li yıllarla birlikte ağırlığını hissettiren neo-liberal politikaların yarattığı kayıt dışı iş koşullarından birisidir.¹¹⁷ Türkiye’de toplayıcılık sektöründe çalışan 200 bin kişi vardır.¹¹⁸ Bugün İstanbul, Ankara, Antalya gibi büyükşehirlerde hemen hepimiz haftanın her gününde ve günün her saatinde sokak toplayıcılarını “görebiliriz”. Pek çok farklı şehirde karşılaşılabileceğimiz sokak toplayıcılarının çalışma ve yaşam koşullarında birbirine benzerlikler olabileceği gibi (farklı şehirlerde çalışsalar da çoğunun sosyal güvencesinin olmaması, eğitim düzeyleri, aile yapıları, büyük şehre göçle gelmeleri gibi), yaşanılan şehre göre pek çok farklılıklara da sahiptirler (İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde zabıta ve belediyeyle yaşanılan sorunlar çok daha büyümeğe, özellikle İstanbul ve Ankara gibi metropol şehirlerde katı atık sektörüne yerli ve uluslararası sermayenin büyük şirketlerinin girmesiyle pek çok çalışan kendi istemleri dışında bu sektörün dışına itilmektedir. Örneğin Ankara’da ITC ((Invest Trading & Consulting AG)) şirketinin Büyükşehir Belediyesi ile SİMAT’ın ((İnşaat Makina Gıda Taahhüt İhracat İthalat Pazarlama Ticaret Ltd. Şti.)) ise Çankaya Belediyesi ile ortak çalışmalarının ardından, 2005 yılında 500 dolayında atık kağıt deposu ve bunlara bağlı olarak çalışan 10 binden fazla kişi varken, 2007 yılında depo sayısı 50’ye sektörde çalışan kişi sayısı ise 6-7 bin kişiye düşmüştür.)¹¹⁹

Toplayıcılık sektöründe çalışanlar için, “Katı Atık İşçileri”, “Geri Dönüşüm İşçileri”, “Sokak Toplayıcıları” ve “Çöp Toplayıcıları” gibi isimler kullanılmaktadır. Bu araştırmada çalışanlar için “sokak toplayıcıları”nın tercih edilmesinin en önemli nedeni sektörde pek çok çalışanın yaptığı çalışmayı “iş” olarak görmemeleri ve içinde buldukları durumdan hemen kurtulmak istemeleridir. Fakat Türkiye’de bu sektörde çalışanların örgütlenerek, Ankara, Adana ve Diyarbakır’da şubeleri bulunan, 400 aktif üyeli, “Katı Atık İşçileri Derneği”ni kurdukları ve birde sekizinci sayısına ulaşan ve “Paramız oldukça çıkarıyoruz” dedikleri, hiç reklam almadıkları halde tirajları 5 bine dayanmış, “Katık” dergisini çıkardıkları gerçeği de görmezlikten gelinmemektedir.¹²⁰ Bu çalışmadaki amaç, bu sektörde çalışanların kentteki “görünmezlik”ten “görünürlülük”e geçişlerinde yaşadıkları koşulların ve karşılaştıkları zorlukların anlatılmasına biraz da olsa yardımcı olmaktır.

¹¹⁷ Betül Altıntaş, a.g.m., s. 34

¹¹⁸ “Ekmeğini Çöpten Çıkaranlar”, Muhabir Programı, Hayat Tv, 1 Mart 2009

¹¹⁹ Betül Altıntaş, a.g.m., s.39

¹²⁰ Mehmet Özdoğan, “Görünmez Adam Görüldüğünde”, Radikal Gazetesi, 14 Şubat 2010, s.11

Çalışma

“Geri dönüşüme dahil ne varsa hepsini alıyoruz. Yani bu yaptığımız iş hem ülke için hem de kendi çapımızda iyi. Çünkü ülkenin de kağıda, naylona, plastiğe her şeye ihtiyacı var. Öyle değil mi? Ne olacak, geri dönüşüm olacak mecbur. Onun için yani bize de yararlı, onlara da yararlı. Ne zabıtaya ne de bir şeye hiçbir şeyimiz yok. Allah’a şükür hırsızlıkla da işimiz yok. Kendi yağımızda kavruluyoruz yani.”

Görüşülen toplayıcıların büyük kısmı sabah 9’dan akşam 6’ya kadar çalışmaktadır. Yani toplayıcılar günde ortalama 9 saat çalışmaktadır. Bununla beraber daha uzun saatler çalıştığını belirten pek çok toplayıcı da olmuştur. Toplayıcılar üzerine çuval geçirdikleri iki tekerlikli küçük arabalarıyla çöp konteynırlarından kağıt, plastik, demir, alüminyum, bakır, naylon, teneke gibi geri dönüşüm ürünleri toplamaktadır. Alüminyum ve bakır en pahalı geri dönüşüm ürünleridir; fakat aynı zamanda en zor bulunanları da onlardır. Bakır ve alüminyumun dışında plastik de yüksek fiyattadır ve toplayıcılar genelde plastik toplamaktadır. Bunun dışında görüşülen toplayıcıların bir kısmı kağıt çok ucuzladığı için artık kağıt toplamadıklarını belirtmişlerdir. Toplama işi bittikten sonra toplayıcılar topladıkları ürünleri ya doğrudan presçilere ya da depolara satmaktadırlar. Gecekonuda kalan bazı görüşmecilerde ev sahiplerinin izin verdikleri durumlarda topladıkları atıkları evlerinin önünde biriktirdiklerini belirtmişlerdir. Evlerin önünde biriktirilen atıklar ayrıştırıldıktan sonra ana depolara (presçilere) teslim edilmektedir. Bu durumda toplayıcılar atıkları direk ana depoya verdikleri için –aracıyı kullanmadıklarından- kazançları daha fazla olmaktadır.

Göç

“...ikilim şartları, sıcak olması... Ülkemizin çoğu yeri fakir. Kendini geçindiremiyor. Burda da iş kaynakları var. O yüzden geldik.”

“Van’da iş olmadığı için, buraya geldik. Burada çalışıyoruz şimdi.”

Sokak toplayıcılığı marjinal sektör içinde yer alan bir iş kolu olduğu için bu sektörde çalışan ne kadar toplayıcı olduğu tam olarak bilinmemektedir. Antalya’da da yine diğer büyük şehirlerde olduğu gibi pek çok toplayıcı vardır. Antalya’nın farklı bölgelerinden seçilen 18 görüşmecinin hiçbiri Antalyalı değildir. Hepsi de farklı şehirlerden Antalya’ya göçle gelmişlerdir. Ve neredeyse hemen hepsinin ailesinin ya da kendisinin Antalya’ya göç etmesinin nedeni, yaşadıkları kentte iş bulamamalarıdır. Uzun zaman önce Antalya’ya gelip (20 yıldan fazla) yaşamaya başlayan toplayıcı olduğu gibi kısa bir süre önce (1-5 yıl)

Antalya'ya gelen pek çok toplayıcı da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda 18 toplayıcının; memleket, yaş, kardeş sayısı, en son bitirdiği okul ve sokak toplayıcılığına başlanan süreyle ilgili bilgileri yer almaktadır.

Tablo 3- Sokak Toplayıcılarının Profilleri

	MEMLEKET	YAŞ	KARDEŞ SAYISI	EN SON BİTİRDİĞİ OKUL	T. BAŞLANAN SÜRE
1.G.	E.ŞEHİR	28	3	İLKOKUL	7 yıl
2.G.	Edirne	37	-	YOK	15-20 YIL
3.G.	MERSİN	19	6	YOK	6 YIL
4.G.	VAN	18	7	İLKÖĞRETİM	4 YIL
5.G.	KIRKLARELİ	32	4	İLKOKUL	20 YIL
6.G	VAN	15	3	İLKÖĞRETİM	8-9 AY
7.G	ADANA	25	7	YOK	2-3 GÜN
8.G.	KIRKLARELİ	23	5	YOK	2-3 YIL
9.G.	MERSİN	20	-	YOK	8 YIL
10.G.	VAN	35	13	İLKOKUL	10 YIL
11.G.	İSTANBUL	16	4	YOK	8-9 YIL
12.G	KONYA	38	-	YOK	1 YIL
13.G	HATAY	24	8	YOK	-
14.G	BİTLİS	36	11	İLKOKUL	4 YIL
15.G.	ESKİŞEHİR	45	-	-	20 YIL
16.G	SİVAS	30	7	İLKOKUL	3,5 YIL
17.G.	ŞIRNAK	34	6	YOK	4 YIL
18.G.	ERZURUM	22	5	İLKÖĞRETİM	5 AY

Adana	Bitlis	Edirne	Eskişehir	Erzurum	Hatay	İstanbul	Konya	Kırklareli	Mersin	Sivas	Şırnak	Van	Toplam
1	1	1	2	1	1	1	1	2	2	1	1	3	18

Tablodan da görülebileceği Türkiye'nin her yerinden Antalya'ya göçler olmaktadır. Daha önce Antalya kısmında belirtildiği gibi, bu göçler içinde Doğu'dan olanlar büyük bir paya sahiptir. Örneğin görüşülen toplayıcıların %35'e yakını Doğu kökenlidir. Toplayıcılar içinde Doğu kökenlilerle beraber Roman'ların ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. Yine Eskişehirli ve Kırklarelili 4 görüşmeci, Edirneli, Hataylı ve Konya'lı 3 görüşmeci yani toplam 7 görüşmeci Romandır. Ve Romanların diğer toplayıcılardan en önemli farkı bu işi eşleriyle

beraber yapmalarındır. Yani bu sektörde çalışan pek çok Roman içinde kadın ve çocuk da vardır. Romanlar dışında diğer sokak toplayıcıları içinde de bu işi eşleriyle yapan toplayıcılar bulunmaktadır. Bu toplayıcıların eşleri daha çok evlerinin önüne yığıldıkları atıkların ayrıştırılmasında çalışmaktadır. Kadın sokak toplayıcılar ya dışarıda çöp konteynırlarından atık madde toplamakta ya da çoğu zaman olduğu gibi evlerinde çöplerin ayrıştırma işlemini yapmaktadırlar.

“Amcamgilin aracılığıyla geldik. Amcamgil önceden buradaydılar. 20 sene falan oluyor. Amcamgil önceden bu işi yapıyorlardı. Ama şimdi değil. Onlar 5 kişiydiler. Şu anda başka işler yapıyorlar, bu işi yapmıyorlar. Hepsi şoför oldular, amcamın çocukları falan...”

Türkiye’ye kırdan kente göçlerde 80’lere kadar çok yaygın olan akraba-hemşehri-tanidik ilişkileri kullanma yoluyla göç, göçmenlerin kente gelişlerinde onlara çok güvenli bir ortam sağlamaktaydı. Çoğu zaman göç eden kişi gelmeden önce ona akrabaları tarafından bir ev ve iş bulunmaktaydı. Sokak toplayıcıları arasında da akrabalık ve tanidik ilişkilerinin çok yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; bir toplayıcı Antalya’ya gelmeden önce akrabalarının kendilerine bir ev bulup kiraladıklarını belirtmiştir. Hemen hepsi hem Antalya’ya gelişte hem de bu işe başlamada akrabalarından, tanidiklarından yardım almışlardır. Yaşları küçük toplayıcılar katı atık-çöp toplama işini anne-babalarından öğrendiklerini belirtmişken, yine kendi anne babaları da bu işe tanidiklar aracılığıyla başlamışlardır. Gene 80’ler öncesine dönersek; o dönemde kentteki kent yoksulları açısından, bir iş bulmanın ve bulunduğu koşullardan, zaman içinde daha iyi koşullarda yer almak ve sınıf atlamak mümkünse de bugün için bunu söylemek çok zordur. Bugünün kentlerinde akraba, tanidik ilişkileri belki de sadece kentte hayatta kalmaya ve iş bulmaya yaramaktadır. Ayrıca akrabaları yıllar önce buraya gelen görüşmeciler şimdi kendi akrabalarının kendilerinden daha iyi koşullarda yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu toplayıcılar “nöbetleşe yoksulluk”ta “nöbet”i en son devralanlardır. Ve ’80 sonrasında artık pek çok şey değiştiği için bu toplayıcılar “nöbet”i kendilerinden sonra kente gelenlere devredememektedir. Çünkü kendilerini içinde buldukları yoksulluktan kurtulmaları çok zor görünmektedir.

“daha ben çocukken bunlar burdaydı... 20-30 seneden beri Antalya’da ... zamanında bunlar bu işi yaparken o zaman toplayan yoktu 20 sene öncesi...şimdi bakıyon toplayan çok. O zaman adamlar kafalarını çalıştırmışlar arazi almışlar.... bu işleri yaparak işte... kağıt işi, çöp işi...o zaman iyiydi durum....o zaman fazla toplayan yoktu 20 yıl öncesi...böyle giderse memleketten gideceğiz artık...başka çaresi yok...”

Bundan 20-25 yıl önce aynı işi yapıp da bugün farklı konumda akrabaları olan görüşmeciler, kendi gelecekleri açısından pek umutlu konuşmamaktadır. 20-30 yıl önce buraya gelen akrabalarının bugün daha farklı iş koşullarında çalıştığını ve zaman içinde kendilerine bir ev ya da arsa aldıklarını belirten görüşmeciler kazançlarının çok düşük olması nedeniyle kendileri için yeni bir iş ya da evi yalnızca gelecekteki hayaller, beklentiler içine yerleştirmektedir.

“bir ev almak, kızımı okutmak istiyorum.”

“Vallahi umut çok. Hedef de belli ama ulaşmak zor. Hedefler büyük yani ama ulaşmak... önemli olan ulaşmak. Gönül ister ki bir geri dönüşüm yerim olsun. Tabi büyük olsun ister; ama yok işte. Nasip her şey nasip. Ne yapalım..”

Konut

Görüşülen görüşmecilerin %90'a yakını kiracı durumundadır ve görüşmecilerin büyük çoğunluğu son 5 yıl içinde buraya göç etmiştir. Sadece iki görüşmeci ev sahibidir. Ve ev sahibi olan görüşmecilerden biri evlerini daha önce yaptıkları birikimle aldıklarını belirtmiştir. Yaşanılan konut biçimine (apartman-gecekondu) baktığımızda ise; yaşanılan konut biçimi 15 toplayıcıya sorulmuştur ve 11 toplayıcı gecekondu, 3 toplayıcı apartmanda ve 1 toplayıcı da depoda kaldığını söylemiştir. Türkiye kentleşmesinin ilk dönemlerinde olduğu gibi bugünde “gecekondu” kentteki yoksulların yaşam yerleridir. Fakat yine yaşanılan konut biçiminde de, kentleşmenin ilk dönemleriyle bugün arasında büyük farklar bulunmaktadır. Türkiye kentleşmesinin ilk dönemlerinde kente yeni gelen kent yoksullarının yaşam mekanı olan gecekonduarda “kiracılık” çok istisna bir durumdur ve gecekonduarda kalanlar gecekondualarını kendilerini yapmıştır. Kentleşmenin sonraki dönemlerinde pek çok şey gibi gecekonduaların da niteliği değişmiştir. Artık gecekondu için konut sahibi-kullanıcı-yapımcı özdeşliği sona ermiştir. Nitekim gecekondu kalan 11 toplayıcıdan 9'u da kiracı olduklarını belirtmişlerdir. Zaten toplam görüşmeciler içinde de ev sahibi olan sadece 2 toplayıcıdır. Yine bu durumda göstermektedir ki, toplayıcıların kazançları çok düşük olduğu için, satın aldıkları konut da apartman dairesi değil, gecekondu olmaktadır.

Tablo 4- Sokak Toplayıcılarının Konut Durumu

Kente geliş	Ev sahibi	Kiracı
1 yıldan daha az		1
1-5	1	6
6-10		4
11-15		2
16-20	1	3
20+		
Toplam	2	16

Görüşmecilerin 15'i yani yüzde 90'a yakını ailesiyle ikamet etmektedir. Sadece 3 görüşmeci arkadaşlarıyla kalmaktadır. Yine bu üç kişiden ikisi arkadaşlarıyla gecekonduda kalırken bir kişide depoda kalmaktadır. Görüşmecilerden Adana'da eşini ve bir kızını bırakarak Antalya'ya gelen ve sokak toplayıcılığı işine de birkaç gün önce başlayan toplayıcı depoda arkadaşlarıyla birlikte kalmaktadır. Ayrıca bu toplayıcı normalde turizm de çalıştığını, daha öncede Antalya'ya geldiğini; fakat şu an iş olmadığı için sokak toplayıcılığı yaptığını belirtmiştir. Arkadaşlarıyla kalan görüşmecilerden biri de 8 yıl önce Mersin'den ailesinin yanından kaçarak Antalya'ya gelmiştir ve o günden beride toplayıcılık yapmaktadır. Arkadaşlarıyla kalan diğer toplayıcı ise Şırnak'tan 4 yıl önce gelmiş ve bu işe başlamıştır.

Geçim ve Kazanç

"bu işi işsizlikten yapmaya başladım. Yani iş olmadığı için yaptım. meslek olmadığı için, okumadığımız için bu işe başladık. O yüzden yoksa öyle keyfimize göre değil. Kimse bu işe hevesli değil yapmaya; ama mecburiyetten, geçim için."

Görüşülen toplayıcıları hepsi işe başlama nedeni olarak; başka bir iş bulamadıklarını belirtmiştir. Ve neredeyse hepsi kazandıkları kazanç az olduğu için zorlukla geçinmektedir. Görüşülen toplayıcılardan sadece biri kazandığı paranın kendisine ve ailesine yettiğini belirtmiştir. Günlük kazançları sorulan 17 toplayıcıdan 7'sinin günlük kazançların 15-20 lira arasındadır. Yine günlük kazancı 50-60 lira arasında olan sadece bir toplayıcı vardır. Ve bu toplayıcının da kazancının yüksek olmasının nedeni, aracı kullanmayıp topladığı katı atık ürünlerini ilk elden presçiye (ana depoya) götürmesidir.

“millet şimdi ne yapсын ki bunu yapmayacak da hırsızlık mı yapacak... mecbur bu işi yapacak... hurdacılık yapacak, kağıt toplayacak ekmeğini sonuçta kazanıyor...”

Antalya'daki toplayıcılar arasında kazancın ne kadar olduğunu belirleyen bir diğer etken toplayıcıların çöp toplarken kullandıkları araçlardır. Genelde üç tekerlekli motorlu araçlara sahip olan toplayıcılar daha fazla geri dönüşüm ürünü toplamaktadır. Normal bir toplayıcı günde 9-10 saat boyunca yollarda yürüyerek 100-150 kg arasında atık toplarken bu işi motorlu araçlarıyla yapanlar 500 kg'ye kadar atık toplamakta ve daha fazla yer gezebilmektedir. Fakat bu durumun pek çok toplayıcı için mümkün olduğunu söylemek zordur. Günlük kazançları çok az olan toplayıcılar böyle araçlar satın alamamaktadır. Toplayıcıların bu tarz araç satın alsalar dahi bunlarla Antalya'nın merkezinde ve turistik yerlerinde katı atık toplamaları imkansızdır. Çünkü normal koşullarda dahi iki tekerlekli üzerlerine çuval geçirdikleri araçlarıyla, merkezde ya da turistik yerlerde atık toplayan toplayıcıların hemen hepsi belediye tarafından kendilerinin ya da arkadaşlarının bu araçlarına el konulduğunu ya da uyarıldıklarını söylemiştir.. Zaten bu üç tekerlekli motorlu araçta sahip sokak toplayıcıları da merkezin uzağında sitelerin yer aldığı bir mekanda atıkları toplamaktadır. Ve bu görüşmelerde o yerleşim yerlerinde yapılmış ve o yerleşim yerlerine gidilene kadar bu şekilde motorlu araçlarıyla geri dönüşüm maddeleri toplayan hiç kimseye rastlanmamıştır.

Sokak toplayıcılığı 100-150 kg'lık bir ağırlıkla günde neredeyse 10 saat boyunca yürümeyi gerektiren yorucu bir iş olduğu için, bu iş kolunda çalışan kadın toplayıcıların topladıkları atığın daha az olması nedeniyle (50-60 kg civarında) kazançları erkek toplayıcılara göre daha az olmaktadır. Kazançlarının daha az olmasıyla beraber yine kadın toplayıcılar erkeklere göre kendilerini daha yorgun hissettiklerini de belirtmiştir. Fakat burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Kadınlar eşlerine toplayıcılık işinde yardımcı olduklarında hem eşlerinin yükünü azalmakta hem de kazançları daha da artmaktadır.

Eğitim

“Doğu'da hayat zor yürüyor, bizden daha iyi biliyorsunuz. Gönül isterdi okumak; ama okuyamadık. Sorunlar, hep sıkıntı. Devletin bizim elimizden tutması lazım. Bunu isteriz. Bizim yolumuzu açacak bir şeyler isteriz. Sonuçta 20-22-25 yaşında delikanlılarız. Tuttuğumuzu koparıyoruz. Çalışmak ister gönül; ama mecbur bu işi yapıyoruz. Ne yapalım.”

“Benim bir küçüğüm okudu. O da üniversiteyi kazandı; ama maddiyattan dolayı devam edemedi. Yani üniversiteyi kazandığı halde gidemedi.”

Görüşülen toplayıcıların eğitim düzeylerine baktığımızda ise; 3 toplayıcı hiç okula gitmemiş, 5 toplayıcı ilkokulu bitirememiş, yine 5 görüşmeci ilkokul mezunu, 2 görüşmeci ilköğretim mezunu ve 1 görüşmeci de lise 2. sınıfta okulu bırakmıştır. Bu durumda toplayıcıların yarısından fazlası ilkokulu bitirememiş ve ilkokul mezunlarından oluşmaktadır. Ayrıca hiç okula gitmeyen 3 görüşmeciden 2'si de okuma-yazma bilmediklerini söylemiştir. Yine görüşmecilerin hemen hepsi eğitimlerine devam etmemelerinin nedeni olarak maddi sorunlarını belirtmişlerdir. Görüşme yapılan 2 çocuk toplayıcıdan birisi dışarıdan okumak ve polis olmak istediğini söylemişken, 16 yaşındaki diğer çocuk toplayıcı gelecekle ilgili hiçbir ümidinin olmadığını söylemiştir. Yine görüşülen toplayıcıların 11'i evlidir ve çocuğu olan toplayıcıların gelecekle ilgili en büyük hayalleri, beklentileri çocuklarının okumasıdır.

“kızım okusun, adam olsun yeter...geldik, gidiyoruz... önemli olan çocuklarımız okusun bizim gibi sürünmesin....”

Sosyal Güvence

“Allah koruyor işte bizi ...daha bu yaşıma kadar bir hastane yüzünü görmedim...birazcık da senin elinde temizlik.. şimdi ben bu şekil gidersem eve bu şekil ekmek falan yersem tabi hasta olurum...”

Toplayıcıların günde 100-150 kg'lık katı atıkla uzun saatler boyunca yürüdükleri ve çöp konteynırlarından katı atık madde topladıkları düşünüldüğünde pek çoğunun herhangi bir hastalığa yakalanma riski yüksektir. Üstelik toplayıcılar çöp toplarken koruyucu önlem olarak sadece eldiven kullanmaktadır. Fakat görüşülen toplayıcılardan hiçbiri herhangi bir sağlık probleminden söz etmemiştir. Toplayıcıların çok büyük bir hastalık problemlerinin olmamasının nedenini yaş ortalamalarının gençlerden oluşmasına bağlayabiliriz.

“Çok şükür Allah'a –herhalde yüzümüze bakıyor; kolay kolay rahatsızlanmıyoruz. Ama rahatsız olduğumuz zaman da anneden babadan yardım istiyoruz. Yaşlılıktan emekliler. Onlar yardım eder.”

Toplayıcıların sosyal güvence durumlarına baktığımızda ise; yaptıkları iş marjinal-kayıt dışı bir iş olduğu için çoğunun herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Sosyal güvenceyle ilgili 14 toplayıcıya soru sorulmuştur ve 7 toplayıcı yeşil kartı olduğunu söylerken, 2 toplayıcı sigortalarını yatırdıklarını ve 5 toplayıcı da yeşil kartları dahi olmadıklarını söylemiştir. Yeşil

kartı olmayan toplayıcılardan bir toplayıcı kendisinin yeşil karta başvurmadığını belirtirken diğer bir toplayıcı 70 model bir arabası olduğu için yeşil kartı alamamaktadır. Yeşil kartı alamayan toplayıcılar sağlık sorunlarını kendi imkanlarıyla halletmektedirler. Hasta oldukları zaman ya hastaneye durumu anlatıp senet yaptıklarını ya da akraba ve tanıdık aracılığıyla bu duruma çare ürettiklerini belirtmişlerdir.

“bi tane dedemin bir arabası var 72 model...dedemden kalma.. onu satamıyoruz.... Almıyorlar da...ondan yeşil kart alamıyoruz....”

Belediye, Zabıta

“Bir sene önce arabamı geldi, bağladı. Cezayı verdim, 250 milyon çıkardım. 10 günden beri orda yattı. Parkta, kendisinin parkında kaldı. Git, gel, git, gel...Günlük oraya gittim. Günlük masrafı daha çok. Arabayı vermediler, 10 gün tuttular ceza olarak. Yapmayalım diye. Tekrar yaptık. Bu sefer izin verilmiyor toplamaya. Form doldurduk. Bir seneden beri cevap gelecek, işsizlik şeyinden. Gelmedi . iş bulalım diye. Cevap gelmedi, bizde mecbur yapıyoruz.”

“En büyük sıkıntı belediye, polisler. Hep bu çevredeyiz. Yani burda esnaflarda bizi tanır. Çoğu esnafta tanır. ‘Yapmayın’ diyorlar. ‘Başka yere gidin’ diyorlar. Ne yapacağız ki biz? Hırsızlık mı yapalım? ‘Bırakın, bu işi yapmayın’ diyorlar. ‘Ekmek ver’ diyoruz ‘yok’. Polis ol, 600 liraya çalış. Onun üstündekiler asıl sorumlu olan. Adam ‘git’ diyor, ‘topla, at ordan’ diyor. Biz bu işi yapmazsak ne yapacağız? Bu işi yapmazsak yarı hırsızlığa başvuracağız. O zaman olmayacak.”

Görüşülen sokak toplayıcılarının çoğunluğu çalışırken yaşadıkları en büyük sıkıntının belediye ve zabıta olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle çarşıda, turistik yerlerde ve lüks semtlerde “kötü görüntü” nedeniyle zabitanın el arabalarına el koyduğunu ve yine Uncalı’da görüşülen 3 sokak toplayıcısı da, ÇEVKO’nun sitelerin içine kendi geri dönüşüm kutularını koyduktan sonra üzerlerindeki baskının daha da arttığını, polisin ve zabitanın araçlarına el koyduğu durumları anlatmışlardır.

“Kalabalık yerde zabıta, polis bırakmıyor. Çünkü yazın zaten Antalya turistik yerdir, kötü görünüyor, turistlerden falan. O yüzden bırakmıyorlar. Aslında burda da bırakmıyorlar; şikayet olmadığı için, fazla şikayet olursa bizi bırakmıyorlar.”

Zabitanın ve belediyenin sokak toplayıcılarına yönelik bu tutumunun daha sakin yerlerde geçerli olmadığı söylenebilir. Bu mahallerde çalışan sokak toplayıcıları zabıta ile bir sorun yaşamadıkları sorunun daha çok merkezde-çarşıda ve diğer semtlerde çıktığını söylemişlerdir.

Kentle İlişkiler

“Böyle insanlara tuhaf tuhaf bakıyorlar. Ne bileyim insanları çok hor görüyorlar. Yani insanlar çok aşağılayıcı bakıyorlar. İnsan çevreden uzak oluyor. Kimseyle doğru dürüst konuşamıyorsun, sohbet edemiyorsun.”

Sokak toplayıcılarının çalışmadıkları gün farklı olmakla birlikte genellikle pazar günleri çalışmamaktadırlar. Bunun dışında hafta içi herhangi bir gün kullanan olduğu gibi camiye gitmek için özellikle cumayı kullanan da vardır. Sokak toplayıcıları çalışmadıkları günlerini genellikle evlerinde aileleriyle beraber geçirmektedir. Yaşı daha küçük olan çocuk toplayıcıları ise boş günlerinde mahallerinde arkadaşlarıyla top oynayarak ya da çarşıda gezerek zamanlarını geçirmektedir.

Hayaller, Beklentiler

Sokak toplayıcılarının gelecekle ilgili en büyük hayallerinden biri, daha iyi bir işte daha iyi koşullarda çalışmaktır. Sokak toplayıcıları içinde gelecekle ilgili bir ümidinin olmadığını belirten pek çok toplayıcının yanında, özellikle evli ve çocuğu olan pek çok sokak toplayıcısının hayalleri ve beklentileri çocukları üzerinedir.

“Bu işi bırakıp daha temiz bir iş, daha güzel bir hayat istiyor insan. Yani ben evliyim şu anda. Eşimle daha güzel bir hayat yaşamak istiyorum. Bu işle olmaz. Bir yere kadar gidemezsin.”

SONUÇ

Son on yıldır uluslararası yardım ve finans kuruluşlarının, yoksul ülkelere ve yoksullukla mücadele konusundaki özel ilgileri ve yeni yöntemleri de göstermektedir ki, yoksulluk sadece ulusal değil uluslar arası düzeyde mücadele verilmesi gereken bir sorun ve sosyal politika konusu haline gelmiştir. Kuşkusuz bunda, son birkaç on yıldır kapitalist ülkelerde izlenen yeni liberal ekonomik politikaların ve piyasa merkezli refah anlayışının rolü büyüktür.¹²¹ 1980'lerde gündeme giren neoliberal küreselleşme politikalarının ilk 20 yıllık uygulama dönemi iki ana sonuç üretmiştir. Birincisi, gelir bölüşümündeki adaletsizliğin dünya çapında artması ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik ve çelişkilerin derinleşmesidir.¹²²

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin artışı ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik ve çelişkilerin derinleşmesi kendini en net şekilde kentlerde göstermektedir. Seçkin ve ayrıcalıklı lüks konutlarda yaşayan zenginlerle, kalabilecekleri bir evi dahi olmayan kent yoksulları aynı kentte bazen de yan yana yaşayabilmektedir. Bu durumun en önemli nedeni de, toplumsallığın çözülmesiyle bireysel refah ve mutluluk fikrinin gelişmesidir.

Bugün Türkiye nüfusunun %70'inden fazlası kentlerde yaşamaktadır. Ve Türkiye'nin pek çok büyükşehirinde yoksulluk mekansal olarak yoğunlaşmaktadır. Yoksulluğun mekansal olarak yoğunlaşmasının da ötesinde artık yoksullar içinde bir grubun aynı etnik köken ya da kültürel gruptan geldiğini de görebiliriz. Antalya'da sokak toplayıcılarıyla yapılan alan çalışmasında görüşme yapılan 18 sokak toplayıcının 7'si Roman ve 6'sı Doğu kökenlidir. Yani görüşme yapılan toplayıcıların büyük çoğunluğunu bu gruplar oluşturmaktadır. Antalya'da görüşülen toplayıcıların pek çoğu da toplayıcılık işini ağırlıklı olarak Kürtlerin ve Romanların yaptığını belirtmiştir. Yine görüşülen toplayıcıların içinde Roman ya da Kürt olduğu için aşağılandığını, yaşadığı yeri terk etmek zorunda kaldığını belirtenler olmuştur.

Yoksulluğun belli bir kültürel grupta daha fazla yaygın olmasının temel nedeni, yaşanan ülkede yeterli sosyal ve ekonomik politikaların uygulanmamasıdır. Ve bunun yanında, yoksullara yönelik "ayrımcılık"ların "ötekileştirme"lerin de yoksulluğun sonuçlarını daha da derinleştirdiğini görebiliriz. Bugün dünyada yoksulluğun küreselleşmesiyle pek çok ülkede yoksulluk girdabına giren daha fazla insan bulunmaktadır. Ve yine bugünün

¹²¹Songül Sallan Gül, "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa", Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara,2002, s.107

¹²²Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kışkırcısında İnsan Hakları", Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara,2002, s.3

yoksulluğu daha önceki dönemlerde olduğu gibi sistem içinde oluşmamakta ve yoksulların büyük kısmı sistem dışında yer almaktadır. Sistem dışına itilen yoksullar da sınıf dahi olmayan sınıftını oluşturmaktadır. Yoksulluğu kalıcı ve uzun süreli hale gelen yoksullar, devletin elini pek çok alandan çekmesiyle kentlerde daha zor koşullar altında yaşamlarını idame ettirmeye çalışırlar. Ve kimi zaman bu yoksullar kentlerde yaşamlarını idame etmek için sokak toplayıcılığı gibi yeni geçim stratejileri geliştirirler.

Antalya’da sokak toplayıcıları üzerine yapılan alan çalışmasında gördük ki, yoksulluk giderek daha fazla kişiyi içine almaya başlamaktadır. Ve bu yoksulluğu en derin şekilde yaşayanlardan bir kısmının oluşturduğu sokak toplayıcıları, devletten herhangi bir yardım almamaktadır. Yardımın ötesinde her devletin vatandaşlarına ücretsiz bir şekilde sunması gerektiği eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin sunumunda dahi pek çok aksaklıklar yaşanmaktadır.

Yapılan alan çalışması elbette bütün sokak toplayıcılarının yaşam ve çalışma koşullarını genellemez. Bu alan çalışmasında da büyük eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin, araştırmanın en büyük eksikliklerinden biri 80’lerden sonra gelişen toplayıcılık sektörünün Antalya’da hangi güç ve çıkar ilişkileriyle bağlantılı olduğunu irdeleyememesidir. Çünkü bu sektör içinde de, tek tek toplayıcıların dışında belediyeler, Ankara ve İstanbul gibi metropol kentlerde olduğu gibi yerli ve uluslararası sermayenin büyük şirketleri de yer almaktadır. Bunun dışında, küçük bir grubun yaptığı iş ve o işi yapan kişilerin profillerinde yer alan gerçeğin bütün bir kentin gerçeğini anlatamayacağı gerçeğinin yanında, bir kentte yer alan bir kesimin yaşam koşullarıyla ya da belki de bazen sadece bazı bireylerin kişisel tarihleriyle o kenti, o kentin gerçekliğinin bir kısmını okumak da mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

Altuntaş B., “Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı”, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 112, Birikim Yayınları, İstanbul, 2008

Akkaya Y., “Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Özdek Y., TODAİE, Ankara, 2002

Arıkanlı Özdemir M., “Kentsel Dönüşüm Sürecinde Eski Bir Gecekondu Mahallesi: Karanfilköy Kentlere Vurulan ‘Neşter’ler”, İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Yayına Hazırlayan: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005

Bal H., Kent Sosyolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999

Başaran M. , “Tuhaf Bir Cazibe Olarak Çöp”, Defter Dergisi, Sayı:31, Metis Yayınları, İstanbul, 1997

Bauman Z., Çalışma Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar, Türkçesi:Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, 1999, İstanbul

Bozkulak S., “ ‘Gecekondu’ dan ‘Varoş’a Gülsuyu Mahallesi” ,İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Yayına Hazırlayan :Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005

Buğra A., Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

Coleman J.W., Social Problems, A Brief Introduction, by Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1998

Çağlayan S., “Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki”, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, Derleyen: Oktik N., Yakın Kitabevi, İzmir, 2008

Çevik Ö., Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005

Ekmeğini Çöpten Çıkarınlar”, Muhabir Programı, Hayat Tv, 1 Mart 2009
Erder S., Kentsel Gerilim, um:ag, Ankara, 1997

Erder S., “Kentlerdeki Enformel Örgütlenmeler , ‘yeni’ Eğilimler ve Kent Yoksulları ya da Eski Hamamdaki Yeni Taslar”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,1998

Gelles R.J.-Levine A., Sociology An Introduction, Fifth Edition, New York, 1995

Göktürk A., “Kentsel Haklar Kent Yoksullarını Kapsar İse...” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002

Gül H. – Sallan Gül S., “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları”, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, Derleyen: Oktik N., Yakın Kitabevi, İzmir, 2008

Işık O., “Kentlerde Kentleşmeye ve 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye Kentlerine Dair”, Toplum ve Hekim, Cilt 14, Mayıs-Haziran, Ankara, 1999

Işık O. – Pınarcıoğlu M.M., Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002

İçduygu A., Turgay Ünalın “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Editörler: Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün, İstanbul, 1998

İsen G., “Bir Paradigma Sorunu Olarak Çöp”, Cogito Dergisi, Sayı:43,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005

Kaygalak S., “Yeni Kentsel Yoksulluk , Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması:Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, Praksis Dergisi, sayı:2, 2001

Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası 2009, Nisan 2009, Ankara

Keleş R., Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 1990

Kongar E., 21.Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 32.basım, İstanbul, 2003

Kurtuluş H., “İstanbul’da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği”, İstanbul’da Kentsel Ayırışma, Yayına Hazırlayan: Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005

Oktik N., “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları, Derleyen: Oktik N., Yakın Kitabevi, İzmir, 2008

Öncü A.-Weyland P., “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri”; Mekan, Kültür, İktidar; Derleyenler: Ayşe Öncü-Petra Weyland; Çevirenler: Leyla Şimşek-Nilgün Uygun; İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

Özbudun S., “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör Yasemin Özdek, TODAİE Yayın, Ankara, 2002

Özdek Y., “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002,

Özdoğan M., “Görünmez Adam Görüldüğünde”, Radikal Gazetesi, 14 Şubat 2010

Özen Güçlü S., Kentleşme ve Göç sürecinde Antalya’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,

Özer İ., “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme”, Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Editör: ZencirKıran M., Nova Basın Yayın, Ankara, 2006

Özgen H.N., “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayınları, sayı:89, İstanbul, 2001

Parrillo V.N., John Stimson, Ardyth Stimson, Contemporary Social Problemlers, Third Edition, by Allyn & Bacon, 1996,

Perouse J.F.- Danış A.D., “Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul’da Güvenlikli Siteler”, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:104, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 2005

Sağlam S., “Türkiye’de İç göç Olgusu ve Kentleşme”, Türkiyat Araştırmaları, Erman Artun Özel Kitaplığı, sayı:5, Ankara, 2006

Sallan Gül S., “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa”, Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Editör: Yasemin Özdek, TODAİE, Ankara, 2002

Tekeli İ., “Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

Tekeli İ., “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme”, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008

Yılmaz B., “Türkiye’de Sınıf-Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:113, Birikim Yayınları, Ankara, 2008

www.tuik.gov.tr

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Sezen Keser

Doğum Tarihi ve Yeri : 10.10.1984

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Halkalı Toplu Konut Lisesi

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi

Yükseklisans Diploması:

Tez Konusu : Yeni Kentsel Yoksulluk

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

İş Denevimi

Stajlar :

Projeler : Birinci Türkiye Gerontoloji Atlası Projesi, 2005, İstanbul
(anketör)

Çalıştığı Kurumlar :Akdeniz Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, 2007-2008
LCWAİKİKİ (Satış Danışmanı)

Adres : Mehmet Akif mah. Zeytin sok. No:22 İkitelli/K.çekmece İstanbul

Tel. no :0539 934 15 13